

Г А Р Т

ЛІТЕРАТУРНО
ХУДОЖНІЙ ТА
КРИТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ
СПІЛКИ ПРОЛЕ
ТАРСЬКИХ ПИ
СЬМЕННИКІВ

У-ТИЙ РІК ВИДАННЯ
РЕДАГУЮТЬ: І. КИ
РИЛЕНКО, Б. КОВА
ЛЕНКО, В. КОРЯК,
І. КУЛИК, І. МИКИ
ТЕНКО, Г. ОВЧАРОВ
С. Щ У П А К

Д В О У
ЛІТЕРАТУРА
І МИСТЕЦТВО

1 9 3 1
Г Р У Д Е Н Ї

7140640

№ 12

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

HART



ЦІНА
75

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літописі Українського Дру-
ку“, „Картковому іспертуарі“ та ін-
ших покажчиках Української Книжкової
Палати

Обкладинка художника
А. Страхова.

Укрголовліт 164 - жб.
Зам. № 1385 — 5.400

ДВОУ УПП. 7 Друк.
ім. Фрунзе, Харків,
Донець - Захаржев., 6

ІВАН КИРИЛЕНКО
ПЕРЕШИХТОВКА

РОМАН

Закінчення ¹

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

I

Потяг поспішає до станції. Паротяг двома могутніми очима врізається в нічну темряву, ритмічно стугоняють колеса, у вагонах стоїть невмирущий запах кожухів, чобіт і чогось непевного, що важко визначити. У вікно вагона падають промені лисого місяця. Білі літери на цигарковій коробці стають сріблястими. Мудрий лежить на канапі, з руки безладно звисає на долівку газета. Крізь сон йому досі вчуваються гарячі промови на пленумі Цека, і лише стукіт коліс час-од-часу виводить його із стану напівзабуття. В сусідньому купе чути притишені розмови, хтось про когось говорить. Але Мудрий не вчуває окремих слів. Голоси зливаються в суцільний воркотливий потік, тихий, розмірений, що підлягає якомусь всевладному закону. Мудрий думає: чи привіз Яров робочу силу, які кількісні й якісні показники по окремих цехах, чи запроваджують госпрозрахунок у бригадах, а в цей час за стіною хтось порушує встановлений тон розмови, іде всупереч всевладному закону, й Мудрий чує голосніше й переконливе:

— Він сукин син.

Не знає Мудрий, кому надається така категорична характеристика, але в цілковитій згоді з невідомим промовцем він і собі мимрить крізь сон:

— Атож. Він таки сукин син.

Далі Мудрий думає про бездоганно зодягненого Ярова, про його вміння „давити фасон“, про непригаману більшовикові байдужість до громадських справ.

На передостанній зупиниці машиніст, очевидно, вирішив розбудити сонливих пасажирів, він рвучко смикає вагони, люди

¹ Див. Гарт №№ 10, 11, 1931 р.

втрачають рівновагу, баянсують, немов уряд Бріана, рятуючись від падіння, а потім нишком, а то і вголос, посиляють паротигові тисячу „найпрекрасніших побажань“.

Мудрий підводиться з канапи і згортає вчетверо газету. Далі бере коробку цигарок, місячний промінь зникає з неї, і літери стають звичайними білими.

Нижнім свердлом в'ється догори блідосиній димок. У голові секретаря партійного комітету ворухаються думки, важкі, хазаїновиті, поважні.

І всі вони знову кружляють навколо одного клятого слова. І здається Мудрому, що навіть колеса під вагоном так само в унісон його думці в'їдливо і злісно-насмішкувато вистукують одне слово:

— Гіпромез! Гіпромез! Гіпромез!

У вікно видно далекий пагорок, всіяний безліччю вогняних крапок. Праворуч крапки тонуть у великій заводській заграві, що захоплює півнеба.

Мудрий бачить своє місто, і завод і вже відчуває себе не в поїзді, а там у цехах, деś на засіданні партійного комітету, на зборах чи на виробничій нараді.

А наступного дня, після другої зміни, у великій залі заводського партійного комітету справді відбувається поширене засідання пленуму разом із активом. За довгим вкритим червоним кумачем столом вмощуються підстаркуваті й молоді комунари. Вони прийшли сюди в своїх темносиніх спецівках, в грубих чоботах із слідами диму на обличчі, з очима, що й досі відбивають цехові вогні. Зала поволі сповнюється рухливими й поважними, подібними між собою людьми, і разом зростає шум розмов, сміху, дотепів, легкої лайки. Кожний приніс сюди цілу низку новин, то приємних і радісних, то сумних і тривожних.

Зібралися на нараду ті, що становлять пролетарський мозок заводу, аванпостні бійці п'ятирічки. А придивившись до них, — такі собі звичайні люди, і слова їхні прості, зрозумілі. Тільки очі викривають глибоку внутрішню силу цих людей. Іде повсякденна напружена робота, і точиться війна за кожну тонну чавуну і сталі, за кожний відсоток промфінплану. Сьогодні у цих людей тільки й розмови про це. Мабуть нудно було б слухати їх тим, хто бачив завод лише з вікна поїзду, хто складає уяву про робітника з ультрапатетичних п'єс у столичних театрах. Там красиві слова, могутня поза, переможні жести. А тут втомлені, зовсім не театральні повільні рухи, й слова звичайні, людські, але опукуваті, міцні й гарячі, мов конвертор бесемеру. Коли вдивляєшся в першу-ліпшу постать, що входить у двері й простує до столу, коли бачиш трохи зігнуті плечі й широко розставлені ноги, здається, що кожний із них почуває на своїх плечах мільйонотонну вагу заводу, всотує в себе тягар думок і прагнень тридцятип'ятитисячного заводського колективу.

І ніякого тавра героїчного не помітно на обличчях присутніх. Принаймні, ніхто з них про це ніколи не думає, для них героїзм за доби соціалістичного штурму вже став органічним і звичайним явищем. Тим більше, що для надмірного аналізування свого психологічного стану ці люди просто не мають часу.

За столом президії Мудрий вже випорожняє теку, витягуючи з неї одну за одною центральні газети, обіжники, тоненькі брошури, і, нарешті, на столі з'являється всім відомий довгастий його бльокнот. Нахилившись, Мудрий щось занотовує в нього.

— Старий скаже доповідь. Що ж він привіз нам з центру? — думав не один, вмощуюсь за столом, або на лаві під стіною, збирачись запалити, доки ще якийсь ретельний активіст і поборник нового побуту не вніс традиційної пропозиції: „не палити“.

Скільки їх оцих поборників нового побуту та непорушності етичних норм! Майже в кожному колективі є один-два, а то й кілька „активістів“, які всю свою активність виявляють тим, що сидять завжди на передній лаві, іноді слухають, іноді пропускають мимо вух доповіді й гарячі дебати, але ніколи, ні в якому разі, ні за якого становища не забувають подати до президії записку: „є пропозиція — не палити“, або ще: „товариші президія, тут є безпартійні“, — цим обмежується їхня участь у партійних справах, і вони безперечно горді з своєї ролі, бо не хто інший, а саме вони перші помічають таке неприпустиме порушення партійної етики, як паління цигарок. Та не завжди їхні пропозиції беруть до уваги, бо надмірне нервово напруження стомлених, блискучоких людей, і цигарка в такому стані для декого відіграє роллю хоч тимчасового заспокойливого чинника.

Мудрий і досі щось пише в бльокноті. Може складає конспекта доповіді, а може записує, що треба зробити сьогодні ж після зборів. Хіба мало турбот падає на його посивілу голову, що мусить усьому давати правильний хід?

І присутні терпляче мовчать, потягуючи цигарки, і ніхто ще не вигукнув: — пора починати.

Та Мудрий, кинувши поглядом по залі, сам переконався, що починати справді можна, і тоді в його правій руці тріпочеться невеликий срібний дзвоник. У залі стає тихо, лише грюкають стільці, поскрипуючи під вагою дебелих тіл.

— Товариші! Я вважаю, можна почати? — тихо каже Мудрий.

— Починай, старий. Більше нема на кого чекати, — кидає нетерплячий Храпченко. Він звик до військової точності і хвилюється, що пленум не почався точно за призначеною годиною.

Знову коротко дзвенікнув дзвоник.

Стало тихо.

— Є пропозиція обрати президію, — знову випростався за столом високий Мудрий і одкинув рукою пасма посивілого волосся.

З гурту вихопився переконливий голос:

— Пропоную до президії бюро комітету.

— Правильно.

— Давай бюро; без формальностей.

Голосувати не довелося. Мудрий бачив, що очевидна більшість „за“ і запрохав членів біра зайняти місце за столом.

Загуркотили стільці, і з ватовпу, не поспішаючи, підводились підстаркуваті й молоді постаті, поволі тримаючи курс до столу президії. Деякі не хотіли швидко розлучитися з надвидженим місцем, м'ялися, сгиналися або скромно нахилили голову до столу. Може вдасться пересидіти.

— Іди вже, іди, не мнись. Що ж тобі, окремого запрошення треба? — підштовхували такого сусіди, він змушений був знехотя простувати до столу за іншими.

Очевидно Мудрий доручив головувати Юровському, бо щось говорив йому на вухо, підсунув якісь папери, поставив напроти його дзвоника.

І справді, Юровський, не підводячись з-за столу, сказав рівним голосом:

— Товариші. На порядку денному двох питань: доповідь товариша Мудрого про пленум ЦК та ЦКК КП(б)У — це перше, а друге, моя інформація про стан виконання пляну на нашому заводі. Ну, і, звичайно, поточні справи. Може в кого є якісь зміни, чи додатки?

— Вистачить.

— Атож, починай Юровський. Говорити буде про що. До ранку вистачить.

— Бліже к делу, — почувся з задньої лави.

Очевидно голос подавав якийсь антинікотинний активіст.

Мудрий одійшов до кінця столу, симетрично розклав перед собою кілька номерів газет і, листаючи блокнот, дивлячись на білі аркушики, почав:

— Я, товариші, говоритиму недовго, але це не значить, що на пленумі нашого Цека і Цекака розглядали питання невеликої ваги. Саме тому, що постанови пленуму мають вирішальне значіння для успішного виконання п'ятирічного пляну, треба по-мешче говорити і всю енергію тратити на живу практичну боротьбу за темпи.

Говорячи це, мимоволі пригадав Таню й її пропозицію влаштувати змагання на найкоротшу промову. А дівчина, що сиділа поміж кількох комсомольських робітників, членів партійного комітету, й собі тихо всміхнулася і, штовхнувши під бік високого сухорлявого секретаря заводського комітету ЛКСМ, сказала з тихою гордістю:

— Чуєш, Марку? Старий починає наслідувати нас. Це моя робота. Я його недавно одчитувала за довгі промови.

А Мудрий уже кидає з-за столу асні, немов обточені на токарному верстаті, думки, зміцнює їх красномовними цифрами.

говорить про стан реконструкції промисловости, про нові форми партійної роботи на підприємствах. Коли він давав приклади досягнень і героїзму на інших заводах, голос йому ставав тихий, урочистий, а всі сприймали це, як звичайну річ. Ну ясно ж? Нічого дивного немає в тому, що десь на заводі робітники на ходу одремонтували домну. А у нас хіба не зробив цього в мартенівському цехові Волков. Або кого з присутніх може здивувати те, що на багатьох підприємствах робітництво висуває зустрічний промфінплан. Подумаш, досягнення! У нас майже всі цехи виставили свою норму, категорично не погодившись із нормою заводууправи.

Розумів і відчував це Мудрий, тому і голос його притишений, без високих запальних нот. Героїзм тут, на заводі, під скляними дахами корпусів, у шумі електромоторів, у гуркоті махових коліс, у гупанні парових молотів уже не виняткове явище.

Аж ось Мудрий починає говорити про хиби. І тут, вибачте, прошу вас. Це вже не спокійний і розважний п'ятидесятилітній партробітник, що за свій вік звик до будь-яких несподіванок. Ні! Це молодий, гарячий комсомолець, напористий мов чавунна лава, що рвонула з тількино вибитого ливника доменної печі. Хто посміє зупинити цей бурхливий потік думок, цей каскад гострих слів, що дошкулять найтовстошкірішому з присутніх?

— Де це чувано, я вас питаю? — гримить Мудрий і так налягає тулубом на важкий стіл, що той аж одсувається від нього, важко кречучи. — Де це чувано, щоб комуністи не брали участі в ударництві й соцзмаганні. Десять відсотків членів партії і комсомольців хочуть холодечком обійти нашу боротьбу. Доки вони носитимуть партійні квітки в кишенях. Як ми можемо бути на чолі мас, коли серед нас є дезертири, рвачі, прогульники, ледарі? Га, як ми можемо?!

Всі ніяково схиляють голову.

— Він має рацію, наш старий. Де ж тут партійна совість, де нарешті пролетарська солідарність, коли одні день і ніч напружують кожний атом своїх м'язів, а другі, немов вороги, нишком по закутках десь мабуть глузують з дев'яноста відсотків своїх товаришів. І як ми справді до цього часу не помітили цього? Всім трохи соромно. Стає незручно дивитись в очі один одному, і кожний починає робити якусь невеличку справу, зосередивши на ній увагу. Один витягає сірничка й починає виколудувати з-під нігтів чорний бруд, другий водить олівцем по папері, малюючи трикутники і півкола, третій колупає пальцем кінчик стола, четвертий сміливіший. Він широко розкриває очі і з великим подивом дивиться просто в рот Мудрому:

— Невже так? Невже ото і досі серед нас є такі фрукти?

Секретар партколективу вже не гримить. Натомість він твердо і не поспішаючи кидає міцні металово-важкі слова.

— Я пропоную взятись за дезертирів негайно ж. Або працєю, або партквиток на стіл. Не треба нам балакунів, що на зборах

дуже ретельно висловлюються „за“, а білі варстатів у бригаді перші починають хлипати, стоїгати, нарікати на нелади, розхолоджувати запал робітництва.

— Кожен із нас мусить бути найкращим знавцем своєї справи, щоб на ділі правити за приклад. Техніку треба опанувати, товариші. Техніку, — розумієте? Ми господарі. Ми відповідаємо перед історією. Тому — справа ясна! На мою думку, треба негайно надсилати до контрольної комісії всіх, хто одсиджується, ухиляється.

А може це буде невірним? Може спочатку треба повести серед них виховну роботу. Може й так хто думає? А хіба ми не користалися з усіх засобів морального впливу, я вас питаю. Ми випробували всі агітаційно-пропагандистські заходи. Ми кожному втовкмачували, що і як треба робити в сьогоднішній обстанові. І що ж ми маємо? Завод недовиконав тридцять два відсотки пляну, з усіх кінців на нас наполягають із категоричними вимогами металю, а ми вдесьте повторюватимем ту саму проповідь? Сьогодні треба дії, рішучої, бойової. Отже вимагаю негайних заходів до всіх, хто досі не хоче усвідомити відповідальности моменту. Ясно, товариші?

Заля мовчить. Так мовчить, що чути важке, глибоке дихання Юровського.

— Ясно, — лунає дзвінкий молодий голос. — Ясно. Це ганьба для нас. Комсомолія негайно візьметься за своїх. Ми в своєму цеху ого-го-го!

Голос належить молодому хлопцеві, секретареві комсомольського осередку ливарного цеху.

Тепер знову заскрипіли лави, зашамотів одяг, нетерпляче зачовгали ноги. Заворушилися безвусі, вусаті й бородаті обличчя.

— Ну да, ну да. А чого ж з ними панькатися. Чим вони кращі за нас?

— Не кращі, а гірші!

— За шиворот та в конверт таких супчиків!

— Партія не благодійне товариство, — гукає цибатий Марко.

— Завод не курорт, — підхоплює Таня.

— По-військовому крий, старик! — кричить запальний майстер Храпченко. — Алжур три хреста і точка!

Мудрий на знак згоди, тепло усміхаючись, хитає головою.

Вперше за весь час зборів радісно захвилювався Юровський. Він по-молодечому схопився на ноги. Бадьоріше затріпотіло маленьке олив'яне серце дзвонка.

— Товариші, до порядку! Ви не даєте провжджувати доповіді. Говори, Андрію.

— А далі, — почав знову Мудрий. — Пленум звернув увагу на справу керівництва підприємством. У нас досі не виконується директива партії про єдиначальність. Не можна як слід налагодити роботу без ясности в цьому питанні. Замість того, щоб

зміцнювати авторитет начальника, щоб підпирати його пролетарською громадськістю, у нас і досі трапляється нездорове грубе втручання з боку партійних і професійних робітників у господарські розпорядження, а це вносить дезорганізацію в роботу. Як треба розуміти єдиноначальність? Візьмемо хоча б мене і Юровського. На живому прикладі краще пояснити.

— Ти, Юровський, нічого не маєш проти?—звернувся він до директора.

Той ледве помітно всміхнувся:—кажи, мовляв, нам з тобою не батьківщину ділити.

— Ну от,—казав далі Мудрий.—Я вважаю, що Юровський мусить внести в адміністративну й господарську роботу все, що в довголітній боротьбі викувала наша партія. Це висока ідейність справи—залізна дисципліна, відповідальність за свою ділянку роботи, чіткість і точність виконання. Треба примусити кожного господарника, інженера, техника, майстра чи десятника зрозуміти світове значіння навіть дрібного нашого досягнення, перейнятися безмежною відданістю їй і виховати в собі готовість іти на найбільші жертви в ім'я нашої ідеї.

А які ж завдання це покладає на партколектив? Ще раз і ще раз повторюю. Ми мусимо стати на чолі повсякденної виробничої роботи. Комуністи, всі як один, повинні опанувати свій ґах якнайдосконаліше й іти в авангарді промислової армії. Ми ж робимо коло одного! Всі ми, і господарники, і партійні, і професійні організації, і мова тільки про те, як краще організувати наступ, щоб за найменшої витрати сил і часу дійти найбільших успіхів. Я певний, що ми помиримося з Юровським. Ми допоможемо йому підняти на височинь політичну й громадську свідомість адміністративних і технічних сил заводу, а він разом із нами допоможе нам кожного партійця зробити передовим, найкращим виробничником. Єсть таке діло, га, Юровський?—Ну от, товариші, справа ясна, як день, справа нашої честі, честі партії. Коли візьмемося всі до одного, коли зубами вгриземся в одну точку, я певний, що ганебну пляму прориву ми зітремо з нашого заводу. Ми виконаємо плян! Ми його перевищимо, товариші!

Вибух оплесків вкриває останні слова секретаря партколективу. Комсомольцям не сидиться на місцях. Вони схоплюються на ноги, штовхають один одного, шарпають, виблискують рівними разками білих зубів і знову ретельно плещуть в долоні.

Підводиться Юровський, щоб сказати традиційні слова:

— Чи немає у товаришів запитань?

Звичайно ж запитання будуть. Після хвилиної мовчання, що раптом охопила розбуджену залу, запитання поспішають до столу одне поперед одного.

Іх записують обидва: Юровський собі в записну книжечку, щоб завтра ж негайно вжити заходів, Мудрий в довгастого бльокнота, щоб тут же дати на них відповідь.

А запитань сьогодні надиво багато. Першим підводиться сухий, високий Марко й говорить не так собі просто, а як секретар, запитує від імени цілої комсомольської організації. Отже, хай доповідач відповість, яких заходів думають вжити адміністрація і парткомітет до тої агітації, що її провадить класовий ворог серед робітництва. Марко захопився і тут же на своє запитання виголошує пропозицію:

— На мою думку, негайно звільнити всіх до одного, а деяких направити в ДПУ.

— Висловишся потім, не поспішай, хлопче,—зупиняє його Юровський. І довгий Марко ховає свою цибату постать у гурті галасливої комсомолії.

Поруч нього гарячкує Таня. Вона щохвилини обертається то до одного, то до другого, в чомусь переконує їх, хитає головою, робить рвучкі переконливі жести. Від надмірної динамічності шовкові кружальця хвилястого волосся виповзають з-під червоної хустки й лягають безладними півколами на високому чолі.

— Вона очевидно готує запитання,—думає Мудрий, на мить спинивши погляд на редакторці.

А над натовпом уже давно стирчить коротка дебела рука, переконуючи всіх, що власник її хоче й собі дати запитання.

— Давай, Петровичу,—гукає Юровський,—і Петрович важко підводиться з стільця.

— Щоб сказати спрос у мене, так ні. Я тільки хочу запитати, чому в цехових крамничках не поставити по два продавці, а то вся перерва йде на стояння в черзі. Так що може це й не опрос, ну робочі дуже обсуджують його.

— Правильно, Петровичу! Це таки вопрос,—кидає хтось із комсомольського гурту.

Мудрий щось нотує в блокноті, а Юровський далі надає слова для запитань.

Оглядного, середніх літ газувальника з доменного цеху цікавить заразом двоє питань. Перше: в якому стані перебувають вісім молодих негрів, засуджених американським капіталом, і що ми робимо, щоб врятувати їхнє життя, і друге: чому начальник доменного цеху не одвідує виробничих нарад. Газувальника це справді цікавить, і слова йому йдуть із нутрянних глибин.

Сивого, низенького дідка, героя праці з вальцівного, це не так цікавить. Його запитання суто практичного порядку.

— Було б добре, зовсім було б чудесно,—каже він,—коли б виливанці з мартенівського не затримували, а своєчасно передавали до вальцівного. Йй-право було б добре,—трохи іронічно всміхається дідусь і певний, що всі з ним згодні, сідає й починає крутити заячу лапку.

В перших лавах сидить трохи зігнутий Яров. Він і собі водить олівцем у блокноті, але думки його далеко за стінами

цієї залі. Він саме обмірковує перспективу сьогоднішньої вечірки у Файна і занотовує початок свіжої анекдоти, почутої ним підчас останньої подорожі, щоб, чого доброго, не забути розповісти її в кульмінаційний момент вечірки. І ще рішає Яров, нарешті, повести шалену атаку на Лію. Справді, доки ця клята дівчина, яку він, можна сказати, вивів у люди, доки вона водитиме його за носа, годуватиме солодкими обіцянками, ігноруватиме на людях і заспокоюватиме насамоті? Ні, не на такого наскочила! Сьогодні ж треба покласти цьому край. До речі, Файн натякав, що вечеря в нього сьогодні буде не абияка. Отже, обстановка сприятиме.

Запитання сипалися на червоний кумач стола і чітко зформульовані вкладалися в блокноти Мудрого та Юровського. Але вони мало цікавили Ярова. Досі ніхто не згадав за кадри, тому хвилюватись нема чого.

А втім треба ж чимсь виявити свою активність, а то дивися отой апостол Мудрий та ведмідь Юровський ще почнуть обвинувачувати в пасивності. Вони такі. Тільки навряд вдасться їм це. Що мені справді? От зараз візьму й подам запитання.

В залі вирує гамір. Підводиться разом по кілька рук, вихоплюються голоси різних тембрів і відтінків, то трубнобасовиті, то тенорові й навіть альтом гукає комсомелець з Маркового гурту.

— Незручно ж мені, помдиректорові, додавати й свого голоса до цього кошачого концерту,—думає Яров і вичікує моменту. Нарешті хвиля запитань одкочується від столу, входить у береги, і тоді він урочисто зводиться на ноги і, не підносячи руки, голосно говорить:

— Товаришу голово, дозвольте запитання.

— Давай,—падає сухе від Юровського, і вмить з обличчя йому сходить радісно-втомлена усмішка. Воно стає кам'яним, непорухним і аж сіріє від напруження.

Яров повертається до Мудрого й говорить урочисто і патетично:

— Я висловлюю своє обурення з того, що Центральний Комітет досі не повикидав із партії всіх право-лівих ухилистів та двуручників. Ми не можемо далі їх терпіти в своїх лавах. Вони шкодять нашому будівництву, їх негайно треба послати під суд. Це—контрреволюціонери. До якого часу ми, робітники, будемо тримати в лавах партії різне барахло?

Юровський взявся за дзвоник.

— Тихше на поворотах, товаришу Яров. Партія дала оцінку ухилам, це—поперше, подруге, вона очевидно не візьме до уваги твого обурення, а потрете—замість загальних слів про ухилистів краще коли б ти вказав на конкретних носіїв опортунізму на нашому заводі.

Юровський, говорячи, не зводив гострого погляду з Ярова. Але на нього це не вплинуло.

— І взагалі я звертаюсь до всіх, хто тут сидить, і кажу,— геть всяких ухилистів із наших лав, хай живе незламна монолітна єдність лєнінської комуністичної партії ВКП(б),— вигукнув він із гістеричними нотками в голосі й, одсапнувшись, сів на місце, чекаючи на бурхливі оплески.

Але зала, виявляється, не сприйняла фалшивої патетики помдиректорової. Вона зачмихкотіла, нестримано й одверто, вона зашепотіла багатоголосим в'їдливим шепотом і краще, що не чув Яров усіх зауважень, подаваних присутніми на його адресу. Тоді б його спокійний олімпійський настрій був б таки остаточно порушений, а це, безперечно, відбулося б на вечірніх плянах щасливого і „ортодоксального“ помдиректора.

Юровський зиркнув на Мудрого, той значуще примружив око, й усім присутнім стало трохи соромно самих себе. Як це вони досі не помітили, що їхній помдиректора безнадійний йолоп? Лише сьогодні доводиться в цьому переконуватися.

— Ще хто хоче запитання? Давайте,— спитав Юровський, знову обводячи теплим поглядом темносині лави залі.

І тоді з комсомольського гурту підвелася Таня.

— У мене є запитання. Можна?

— Ну ясно ж, хіба вона може всидіти,— подумав директор, а вголос жваво сказав:

— Само собою розуміється.

— А запитання має такого порядку: як дивиться парткомітет і адміністрація заводу на той обурливий факт, що з тисячі нових робітників, привезених три тижні тому, на сьогодні лишилося тільки двісті п'ятдесят. Знаєте, яких робітників я маю на увазі? Це тих татар, що їх за півтори тисячі верст везли сюди, витрачали на них колосальні кошти, не знаючи абеткової істини, що робочу силу треба мобілізувати пляново в наших колгоспах та з лав бідняцької молоді. Конкретніше, де була голова помдиректора в справі кадрів Ярова, коли він вербував робітників. Цікаво, що думають з цього приводу товариш доповідач і директор.

Коли говорила Таня, комсомольці зиркали то на її тонкі рухливі губи, то в бік президії, куди летіли ці несподівані, для всіх близькі слова.

— А ну, мовляв, що ви скажете на відповідь, дорогі товариші керівники?

Старі робітники захоплено поглядали на дівчину, а дехто з них неприховано радісно й тепло усміхалися собі в бороду.

— Ба, яка клята дівчина. Так і чеше, так і чеше.

— Ця така, ця може!

— Наш корінь, заводський!

Яров сидів з обличчям, удавано байдужим і повним зневаги до слів Тані, а нишком проклинав усіх, хто вигадав оці кляті запитання на доповіді.

— Засине, бісова кров. Почуваю, що засине, як пить дасть,—

думав він; проте не виявив свого хвилювання жадним рухом м'язів.

Всім здалося, що запитання молодой редакторки було останнім, і Мудрий вже звівся на ноги, щоб давати відповіді.

Тоді тишу сколихнув солідний Свириденків баритон:

— Про боротьбу комсомолу за шихту мало сказав доповідач. Воно, звичайно, доповідь про пленум ЦЕКА, але шихта сьогодні для нас основне. Як партбюро реагуватиме на опортуністичний опір деяких профробітників. Факти я вам подав.

— Так, так! — підтримував Свириденка Дем'янов — Це нас усіх цікавить!

— Не менше, ніж нас, — усміхнувся Юровський.

— Тим краще.

— Здається, вже запитань не буде? Відповідай, старий.

Відповідаючи Мудрий відчував, що його слова сприймають із належною увагою, та очевидно всіх найбільше зацікавило запитання редакторки. Ніяких реплік ані зауважень не чув Мудрий промовляючи, ніби всі змовились зберігати енергію до слушного моменту.

І цей сподіваний момент прийшов незабаром.

Слово для відповіді від Мудрого перебрав Юровський і почав із запитання Тані.

І враз зашаруділи спецівки, зарипіли стільці, најачилилась комса, схрестивши погляди на чисто виголеній голові директора.

А той говорив:

— Правильне запитання поставила товаришка Ступницька. Ми мусимо тут одверто сказати про скандал, що трапився в наслідок подорожів на Надволжя за робочою силою. Ми опинилися в катастрофічному стані. Потрібні були люди, тисячі робочих рук. Тоді ми вирішили послати самого помдиректора вишукати робочу силу. І от він вишукав її аж у Надволжі. Вам усім відомі, які були наслідки цієї подорожі. В перші ж дні, не дивлячись на героїчні заходи цілого партійного й комсомольського активу, татари почали зникати з заводу. Їм, виявляється, були обіцяні „золоті гори“, їм не пояснено, що таке робота на заводі, і, звичайно, їх потягло в степи, на домівку. Ми знову стоїмо перед проблемою недостатчі робочих рук, але це зовсім не зменшує нашої відповідальности за цю хибу. Тут, на пленумі, я мушу одверто визнати свою помилку в тому, що цілком поклався на Ярова, не втовкмачивши йому, що саме колгоспи наша основна кадрова база. Але я вражав, що помічник директора досить відповідальна особа на заводі й не потребує над собою дрібного опікунства. Виходить, і я, і Мудрий помилились. Пройджено багато грошей, а наслідки нікчемні.

Тому я думаю найкраще буде, коли пленум тут же виділить спеціальну комісію обслідувати всю роботу щодо кадрів і зокрема перевірити останній факт.

— Це що, недовір'я? До мене?! Старого більшовика?! Червоно-

гвардійця? Що пройшов усі фронти! Кров проливав! Мене перевіряти? — скочив на ноги й зарепетував Яров так, наче йому хтось враз наступив на всі найболючіші мозолі. Але навіть для тих, хто вперше бачив його, було ясно, що ці трафаретні слова помдиректора очевидно виголошує не вперше. Мабуть і сьогодні зараз же після запитання Тані, він нишком кілька разів повторив їх про всякий випадок, таке роблене вийшло його обурення. Запанувала напружена тиша.

— Не галасуй, мов перекупка! — заgrimів Юровський. — Кого ти на арапа береш? Ти спитай, хто з присутніх тут не був на фронтах? Не перед ними вихвалитися! Справа в тому, що на сьогоднішньому фронті з тебе поганий командир!

— Я поїду до ЦЕКА, до Косіора! Що це за ставлення до члена партії? — не вгавав Яров, стріляючи збентеженими очима по залі, ніби шукаючи співчуття серед присутніх. Але всюди натикався на холодний суворий блиск очей, а дехто бридливо одвертався, зустрівши його погляд.

— Хоч до Комінтерну, — спокійно одказав Юровський, — а покищо тут, на пленумі заводського партійного комітету, я, як голова, далі слова тобі не даю, ставлю свою пропозицію на голосування.

Мудрий тимчасом підсунув Юровському клаптик паперу, що на ньому розмашистою рукою виведено було троє прізвищ: Нехода — від комітету, Сидорів — від завкому, Марко Стогній — від комсомолу.

Юровський, зиркнувши на список, нахилився до Мудрого.

— Я вважаю, — тихо сказав він, — що замість Марка Стогнія від комсомолу й від редакції газети треба ввести Таню. Вона докопається.

— Не заперечую!

Список одноголосно було прийнято, і комісія одержала декадний термін, щоб всебічно виявити справу і потім доповісти на бюрі.

Яров уже не галасував, а сидів тихий, прибитий і спантеличений таким поворотом справи. Всього міг він сподіватись, ну там різних натяків, двозначних слів, загадкових усмішок, мало чого можуть люди думати про помдиректора. Вільному — воля. Незадоволених завжди хоч отбавляй, але такого фіналу, вибачте, він не сподівався. А все ота марудна комсомолія. Сидить вона в печінках. Доведеться знову, як завжди, плутатись, викручуватись, заходити з усіх боків, щоб якось зам'яти справу. Добре, що в конторі сидить Лія. Все таки своя людина, допоможе, а коли б ні, то таке, хоч крізь землю провалюйся.

Пленум тривав далі. І всі немов забули за приголомшеного Ярова, що вже не поглядав гордо на стіл президії, а сидів похнюпившись, низько насунувши фетрового капелюха на очі.

Одного прекрасного ранку Васька Калач, схопившись із ліжка, засліплено заморгав віями. У вікно плила зимова голубизна,

вся земля, дахи будівель і стоси цегли вкриті були розкішним нальотом, першого морозу. Це нагадало Калачеві зиму, а з нею лижви і ковзані, що їх так шанував невтомний спортсмен.

„Зима. Крестьянин, торжествуя,
На дровнях обновляет путь“.

Радісно подумав Васька Калач і тут же згадав анекдоту Ярова. Той, якось зустрівши біля контори Ваську, сказав йому:

— Слухай, ти, кіноартисте. Ти не знаєш, чому в цьому році так довго зими немає?

— Що я бог, чи лікар? Буде колись!

— А я знаю, — самовпевнено сказав Яров. — Тому довго зими немає в цьому році, чудило ти, що „крестьянин не торжествует“, — ха-ха-ха! Та й чого тому крестьянину торжествовать, коли суцільна колективізація. Правда ж?

— Як на кого, — відповів тоді Калач і швидко пішов від Ярова, щоб далі не слухати анекдот, які вже давно потребують рішучого втручання ножиць у їхню бороду, такі вони старі й затерті.

— Тепер Яров може бути спокійний. Зима таки швидко прийде, — думав Васька, похапливо одягаючись і на ходу виробляючи різні спортивні вправи.

Він почував себе прекрасно, він по-дитячому зрадив першому заморозкові.

Та й як не радіти Калачеві? Вже тижнів зо два він похапцем зустрічається з Лією. Ці зустрічі завжди випадкові і трохи ніякові, але одне запам'ятав Калач: якось, ідучи до кіна, вони заговорили про зимовий спорт, і виявилось, що Лія прекрасно орудує ковзаннями і лижвами. Вона нетерпляче чекає зими, щоб показати своє мистецтво всім знайомими. Хай усі переконануться, які міцні в неї ноги, як чудово виробляє вона різні фігури на ковзанці. Не дарма ж п'ять років працювала в цирку. Тепер вона очевидно ще спить, а прокинувшись мабуть радітиме не менше за мене.

— Ну, тримайся, Яров, можеш одсунутись подалі з своїми анекдотами. Хутко я буду єдиним і незмінним Ліїним партнером. Незабаром ми з нею будемо мережити на лижвах снігові простори, будемо різати новенькими англійськими ковзаннями хрумкотливий льодовий простір Дніпра.

Васька поспішав до своїх вагонеток, а йому ввижалася давно омріяна мила картина: Вона, весела хороша Лія, в білому светері, в такій самій шапочці, з обличчям, повним радості й енергії, червоним від морозу, а з нею він, Вася а Калач, комсомолец, каталь-ударник і майбутня кінозірка. А — це буде зворушливе видовище. Скільки заздрости буде в поглядах його товаришів, коли він показуватиме Лії нові прийоми на льоду.

Цех зустрів його гуркотом, таким рідним і звичайним, і цей гуркіт витиснув чарівні мрії. Треба ставати до вагонетки, напружувати м'язи, розраховувати кожен рух. Змагатися його

вагонетці з Юрченковою, де майже всі такі велетні, як їхній ватажок, не така то вже легка справа.

— По зміні обов'язково дочекаюсь Лії біля контори. Поговорити треба, бо вже незабаром вдарять морози, замерзне ставок, і тоді не життя, а масляна, — думав Калач, беручи до рук густі вила.

Тоді саме в конторі Яров підійшов до Лії. В кімнаті крім них нікого більше не було.

— Слухай, — сказав він. — Ми з тобою друзі, чи ні?

— Дивне запитання. Не розумію, чим воно викликане, — підвела чорну голівку Лія від стосу довжелезних рахунків і здивовано помітила, що Яров сьогодні чомусь не при собі. — Захорів, чи перепився? — подумала вона.

— Ні, я цілком серйозно тебе питаю. Можна з тобою поговорити одверто?

— Дивлячись про що, поперше, а подруге, щоб розмова була короткою. Як бачите, я працюю. Службовий час. Розумієте?

Лія довгим виразним поглядом дивилася просто в очі співрозмовникові, а той чомусь одвів зір набік.

— Ну от, слухай, — нахилився до її вуха Яров. — Візьмемо для прикладу таку історію. Людина дістала певне службове доручення, відповідні кошти на це і чесно поїхала виконувати це доручення. По дорозі людина заїздить до великого міста, зустрічається з знайомими, ну і, розумієш, там різні вечірки, театри й таке інше. Як би там не було, а в результаті частину грошей ця людина витрачає не за призначенням. Більше того, людина зустрічає вродливу розумну дівчину, якій набридло мандрівне життя і яка страшенно бажає працювати десь на серйозній роботі. Ну хоча б в конторі на заводі, чи ще десь. Вищегадана людина має добре серце, вона забирає ту дівчину з собою до індустріального міста. Це теж відповідним чином зменшує суму, асигновану, повторюю, зовсім не для цього. Так справа триває деякий час, дівчина працює в конторі, її бажання задоволено, а проти тої нещасної людини, що свого часу була такою доброю, ведуть похід усі, а чому всі, бо людська злоба безмежна, бо вони заздрять тій людині, хоча б тому, що вона краще за них одягається, вмів як слід влаштувати своє життя, а головне, користається з певної уваги вродливої дівчини. І не дивно, що ця заздрість і ненависть знаходять собі причіпку. Треба, мовляв, перевірити, чи правильно витратила людина гроші, коли їздила у командировку. Проста, звичайна історія. Але вона має не завжди приємні наслідки. Іноді, коли людина в партії, її викидають звідти, іноді садовлять до бупру, це залежить від масштабів діяльності та від розміру витрачених коштів. Ви мене розумієте, дорога Ліє?

— Так, я вас розумію. Кажіть далі, — твердо хитнула головою дівчина.

— Ну от. В стані такої людини, припустимо, опинився я. Тоді, перебравши всі засоби рятування я, після довгої внутрішньої боротьби, йду на останнє. Я звертаюсь до близької людини, що працює, до речі, на рахунках, щоб вона допомогла мені скласти звіта, який задовольнив би всіх, кого дупить жагаї помети. Цікаво, яку б відповідь мав я від близької людини? Га?

Лія рвучко відсунула від себе рахунки, ніби боячись, що Яров тут же вхопить їх, очі їй засвітилися лютим, досі небаченим вогнем, пальці мимохіть стиснулись, аж хруснули, і вона, наблизивши обличчя, палаючи гнівом і огидою, до бороди Ярова не сказала, а прошепотіла, спазматично й хрипкувато:

— Ця дівчина відповіла б нещасній людині таке: Ви нахаба, мерзотник і авантюрик. Я не хочу з вами зустрічатись. Обходитиму десятою дорогою.

Далі раптом хоробливо зарготала і вже сміючись, додала:

— Алеж я певна, з вами цього не трапилось. Отже, до чого вся ця ваша тирада про якусь абстрактну людину. Ви жартували, правда?

— Мда. Це я між іншим.

Яров не чекав ні на таку відповідь, ні на оцінку пропозиції, як жарту. Він був переможений і, повертаючись, щоб іти, сказав:

— Звичайно, це був жарт, але я прошу вас краще нікому про нього не говорити. У мене так багато ворогів, що з самого невинного жарту можуть зробити серйозне обвинувачення.

— О, ні, будьте спокійним. Я ніколи не дозволю собі псувати настрій людині з добрим серцем, — з їдкою іронією відповіла Лія й знову почала листати рахунки.

Але робота не клеїлася. Розмова з Яровим знервувала дівчину, викликала бурхливе клекотіння молодой крові.

Гудок сигналізував зміну. З цехів посунули темносірі зосереджені постаті. І Лії чомусь пригадався Васька Калач і його привабливі пропозиції щодо зимового спорту.

— Бідний мій кіноаматор. Як ніжно він заглядає у вічі при зустрічах, як ретельно намагається відгадати кожне моє бажання, щоб зробити приємність. О — цей не прийде з такими гидкими пропозиціями.

Лія підійшла до вікна, і враз лице її засяяло радісною усмішкою. Побіля контори, заклавши руки в кишені, сюди й туди топтав стежку Васька Калач, кидаючи короткі, але часті погляди на двері контори.

— Він чекає на мене. Це безперечно! — з жіночою гордістю подумала Лія й зиркнула на годинника.

— Час кінчати роботу! Мій хороший, — прошепотіла вона, ще раз зиркнувши у вікно, і швидко почала прибирати зі столу папери, ховаючи їх до шухлядки.

Вже дві декади б'ється комсомолія доменного за шихту. Дні й ночі попід печами шастає комсомольський контроль, щоранку гримить листівка. Хмарно вислухують звідомлення Дем'янов та Свириденко.

Мало радісного приносять хлопці в своїх бльокнотах. На другій печі ще нічого. Там змагаються Храпченко та Стоян. Останніми днями ці два майстри своїми змінами систематично перевищують зміннозустрічний. Їхні світлини вже вмішувано в листівці „За шихту“, про них говорила й „Тривога“. Алеж на інших печах по-старому відобуток не перебільшує 77-80 відсотків.

Де причини?

Щовечора перед нічним штурмом до редакції „За шихту“ сходиться актив, і в гарячих дебатах родяться нові заходи. На обличчях хлопцям ґрунтовно осіла втома від безсоння, під очима лягли синці, і тільки очі виграють вогниками тривоги і напруження.

Коля Свириденко цілий тиждень не голився і тепер нагадує споважнілого хлібороба.

Васька Калач так само занехав свою незрівняну зачіску, запозичену безперечно у якогось кіноактора, і тепер майже нічим не відрізнявся від мовчазного каталя Якова Юрченка, тільки хіба тим, що на півголови був нижчий за останнього.

У запалі боротьби за шихту Калач забув навіть за наступний зимовий спорт та за велосипед „Омеґу“. Тільки згадавши Лію, знову ставав веселим і розсилав дотепи. Очевидно хлопець мав надії.

Цех гуркотить, шумлять пази, двюрчать водяні струмені, обмиваючи гарячі печі, у світлі електроламп вештаються люди.

У кімнаті редакції „За шихту“ засідає штаб. Головує Коля Свириденко. Власне на голову його ніхто не обирав, але з моменту оголошення штурму всі звикли бачити його на посту, спокійного, поважного, розсудливого.

Серед присутніх немає тільки Тані. У неї непорозуміння з друкарнею, і цю ніч вона сама виїхала до міста, щоб разом із секретарем верстати число „Тривоги“.

— Дві декади ми боремося, хлопці! — тихо каже Свириденко — Розумієте, дві декади, а наслідки? Погані наслідки, товариші! — Він одводить погляд убік, деякий час мовчки споглядає пляката на стіні, далі спинає очі на Калачеві, ніби шукаючи у каталя відповіді на свої слова, але той чомусь ретельно затуляється газетою.

— Домна нумер два вирівнялась, — каже блідий Дем'янов, — трохи підтяглася четверта. Там перед веде бригада Овищенка.

— Алеж ми боремося за ударний цех, — так само тихо і ніби трохи розчаровано продовжує його думку Свириденко.

— Цех за ці дві декади пересічно підвищив відбуток лише на 3-4 відсотки, — реде своєї Дем'янов.

Велетень Яків Юрченко голосно невимушено зідхав і лізе до кишені. Йому раптом забажалося глибоко затягтися цигарковим димом.

— То ще може нам потихесеньку змотати вудочки? — іронічно примруживши очі, невідомо кого запитує Свириденко.

— Ні! — гримить Юрченко бас. — Ти жартуєш, Колю!

Дем'янов мовчить. Він хоче чути, що скажуть комсомольці.

Тоді про щось згадав Вася Калач. О, молодість, пора безмежних поривань, хто забуде твою неповторну силу?

Вася Калач рвучко схоплюється з місця, зсунутий ногою етілець із гуркотом падає на долівку.

Троє — Дем'янов, Свириденко і Юрченко — чекально дивляться на нього. Він стає самим собою, оцей невгамовний кіноаматор.

— Знаєте, що сказав Карл Маркс в листі до Енгельса? — питає Калач присутніх.

Ті мовчки знизують плечима.

— Тяжко нам, братва, — сказав Карл Маркс, — але носа вішати не слід! — випалює Калач і сам розтягає рота в усмішку.

Ясніє обличчя Дем'янову, на фоні чорної бороди виблискують міцні білі зуби Свириденкові, а Яків Юрченко незрозуміло кліпає віями. Звідки йому знати, може й справді колинебудь Карл Маркс писав: „тяжко нам, братва“ — усе може бути.

Крізь сміх Дем'янов говорить:

— Ти маєш рацію, Васю. Хоча Маркс тут і не до чого, але носа вішати справді зарано.

— Я ж про те й говорю! — виправдується Калач.

— Тоді до діла, товариші! — опанувавши себе, заговорив Свириденко. — Треба ще раз обміркувати причини прориву. На мою думку, все, що могли ми зробити у своєму цеху, в основному зроблено. Число перешихтовок зменшилось, вагарі почали уважніше ставитись до своїх обов'язків, каталі майже всі змагаються.

— Навіть Наливайкова вагонетка сьогодні викликала мене на змагання, — перебив Юрченко.

— Хіба? Сидір? Шавкунів плем'яш? — Це краса! — не стримався Калач.

— Атож, він самий. Та ще як нахвалявся. Я-каже — покажу вам як треба працювати. Хоч і не комсомолец, а покажу.

— Цього мало, — сухо зауважив Дем'янов, — самим Наливайком питання не вирішується.

Він, Дем'янов, прийшов сюди з певною пропозицією і лише чекав, доки почнеться серйозне обговорення справи.

Свириденко продовжував перерву промову.

Доменний цех великою мірою залежить від інших цехів нашого заводу, і скільки б ми самі не товклися отут у себе

під печами, скільки безсонних ночей не моталися по цеху—без допомоги всього заводу нам не досягти ста відсотків. Отака моя думка, і тут щось треба вигадати.

Дем'янов засовався на стільці. Ні, таки Свириденко з головою хлопець. Він майже вгадав його, Дем'янова, пропозицію.

Але секретар партколективу вичікує. Було б непогано, коли б Свириденко довів до логічних висновків свою думку.

А Свириденко й собі вичікуючи замове.

— На прийомі зміннозустрічних майстри завжди скаржаться на транспортний. Ніколи ковпів своєчасно не подадуть,— зауважує Юрченко.

— Це факт!— хитає головою Свириденко.

— А мартенівці, а бесемерівці, а копровики? Усі вони, халера їм в бік, шлаку не додають, або пополам зі сміттям підсовують,— загарячував Калач.

— І не правда!— ствердив Дем'янов.

— Так що ж робити?— подивився на Свириденка Юрченко.

— Давайте подумаємо— відповідає той, і по тому, як близько на перенесі зійшлися йому чорні густі брови і затьмарилися великі сірі очі, видно, що справді Свириденко напружено думає.

Тоді Дем'янов дружньо кладе йому руку на плече:

— От що, Колю. У мене є пропозиція. Послухай, як вона тобі?

Свириденко зводить на нього погляд:

— Кажі, ми слухаємо!

— Давайте звернемося з листом до комсомольців усіх цехів, що зв'язані з доменним. Мусять же вони відгукнутися на наш заклик? Га? Як ти гадаєш, Колю?

— Ідея!— гукає Калач...

— А вірно, чому б і не звернутися,— жваво заговорив Юрченко.— Отут зараз сісти й написати.

Свириденко ясніє, брови стають на свої місця, але він поважно запитує:

— Значить, ти благословляєш?

— Вважаю, ще це сколихне цілий завод!— відповідає Дем'янов.— Це треба зробити негайно. Розумієш, Колю? Щоб завтра вже комсомольці всіх цехів читали нашого листа.

— Чудесно! Давай зараз складати проєкта,— звівся на ноги Свириденко,— і після другої зміни скличимо надзвичайні збори комсомолу. Щоб раз, і в дамках!

— Тільки ж пишій міцніше. Не шкодуйте слів. Щоб дійшло— порадив Юрченко.

На почуття обов'язково треба вдарити!— додав і свого Калач.

— Будьте певні,— засміявся Дем'янов,— не листа, а справжню ноту втругнемо.

— Правильно! Ти, Васю, мотайся до телефона, дзвони Ступаницькій. Хай міся побільше залишить для листа. Щоб на першій сторінці „Тривоги“, розумієш?— давав Свириденко.

— Єсть, капітан!

— А ти, Яшо, йди засни. Завтра ж рано вставати, та ще й з Сидором Наливайком змагатися, а він же хлопець дебелий — загонить тебе в трубу.

— Та Яшко теж, нівроку, при пам'яті парняга, — пожартував Дем'янов. — Один одного вартий.

Яшко, зворушений товариською увагою до себе двох секретарів, — міцно потис їм руки і вразвалку вийшов на цехове подвір'я.

Коли проходив попід естокадою, почував себе так вільно й радісно, як колись на селі, повертаючись левадою від коханої дівчини.

Під дашок четвертої печі шугнула висока, трохи зігнута постать у шкірянці. Коли постать повернула обличчя до Юрченка, — проти електричної лампи двома мініатюрними зірочками блиснули окуляри на довгому з горбинкою носі.

Юрченко пізнав Ротмана.

— Теж комуніст, хоча й інженер. А непосидючі люди оці комуністи. Усе їм мало, усе борються за краще. Дружні хлопці — думав він, простуючи до мосту, щоб їхати в колонію.

Біля контрольних воріт стояло кілька робітників. Один голосно щось вичитував, а решта задоволено прислухалася.

Юрченко підійшов до гурту. Разом з ним ще кілька нових постатів.

На дощаній стіні контрольної будки наліплено було невеличкого жовтуватого папірця. Яків пригадав, що таких папірців він багато бачив у себе в цеху, наліплених на ковпери, на двері вагової будки, і навіть на поручні біля печі.

Але за роботою не було часу зупиняти на них увагу.

Тепер він вирішив конче довідатися, що кажуть оті жовтуваті метелики.

Чого біля одного з них затримуються робітники?

— А ну читай вголос, що воно там! — гукнув хтось із гурту.

Передній молодим, переконливим баритоном, з почуттям художнього смаку прочитав:

Хто робити сам не хоче?

— Хто підбурює робочих?

Хто не б'ється за чавун?

— Ясно хто: куркуль Шавкун!

Наш чавун для нього смерть.

Тут хоч круть уже хоч верть,

Час давно уже наспів

Гнати в ший Шавкунів.

— Прикладно, бісової віри, сочинив хтось! — захоплено вигукнув голос із гурту.

— Не хтось, а письменник Отава — тут підписано, — пояснив баритон.

— У точку б'є! — прохрипів підстаркуватий робітник.

— До діла написано. Уроді, як пісня!

Яків Юрченко сам до себе всміхнувся:

— Міцно взялися за одного... Це Таня, мабуть, комсомольці, наша робота, — не без гордоців подумав він. На цей час йому хотілося забути, що він не належить до комсомолу. Так приємно було думати, що й боротьба за шахту і похід на Шавкунів — це „наша робота“.

Тоді ж, сходячи на міст і оглядаючись на домни, Яків чомусь згадав, що йому вже двадцять шостий рік. — До комсомолу, мабуть, і не приймуть, коли б, припустім, забажав вступити, — думав він, а втім розчарування не відчув. Головне, вони його поважають і ставляться як до свого. Вони, комсомольці і комуністи.

На ранок „Тривогу“ з особливою ретельністю молодь розповсюджувала по цехах. Вона сьогодні була героєм дня. На першій сторінці чорним корпусом красувалося:

[ДО КОМСОМОЛЬЦІВ СТАЛЕЛИВАРНОГО, КОПРОВОГО, МЕХАНІЧНОГО, ВАЛЬЦІВНОГО І ТРАНСПОРТНОГО ЦЕХІВ.

Дорогі товариші!

Ми звертаємося до вас голосом тривоги. Наш цех не вилазить з ганебного прориву. Щодня ми не додаємо країні сотні тонн чавуну. Ми рушили в бій за постійність шихти, за безперебійні подачі, за нормальну роботу домен. Але ми наткнулись на низку перешкод. Багато з цих перешкод чинять нам ваші цехи.

Так що ж, відступати? — Ніколи! Ми разом з вами мусимо перемогти!

ОТЖЕ, СЛУХАЙТЕ, ТОВАРИШІ-КОМСОМОЛЬЦІ, СТАЛЕЛИВАРНОГО ЦЕХУ

Ви до цього часу ні разу не виконали завдання — подати мартенівського шлаку — 250 тонн на добу. Бесемерівського шлаку у нас так само вистачає лише на добу. Це примушує нас міняти шихту, це порушує хід доменних печів, збільшує собівартість чавуну. Ваші шлаки — є основними обіговими матеріялами. Тому ми вимагаємо від вас вімкнутися в спільну боротьбу за постійну і високоякісну шихту, організувати контрольні бригади по обігових матеріялах.

[СЛУХАЙТЕ, ТОВАРИШІ-КОМСОМОЛЬЦІ КОПРОВОГО ЦЕХУ

Ви більш ніж інші заборгувалися доменному відділові в подачі йому обігових матеріялів. Ваш цех систематично недовантажує нам скрапу, шлаків, стружків та інших обігових матеріялів.

КОМСОМОЛЬЦІ МЕХАНІЧНОГО ЦЕХУ
ДО ВАС НАШ ЗАКЛИК!

Встановіть контроль за подачею в чистому вигляді дрібних стружок, щоб їх не доводилось сортувати в копровому цеху, щоб сміття не попадало до печі, бо це порушує нормальний хід домен.

КОМСОМОЛЬЦІ ВАЛЬЦІВНОГО ВІДДІЛУ

Ту окалину, що ви подаєте в доменний відділ, не можна використати, бо вона більше ніж на 50% забруднена. Ми вимагаємо від вас своєчасно подавати чисту і в достатній кількості окалину.

КОМСОМОЛЬЦІ ТРАНСПОРТНОГО ЦЕХУ

Ваш цех найбільше спричиняється до прориву. Ніколи ви своєчасно не подаєте ковшів під литво. Від того постійні затримки. Невже ви стоятимете осторонь нашої боротьби? А ну доведіть, що значить бойова комсомольська солідарність! Чекаємо на вашу відповідь.

Вкрито чотирьох осередків ЛКСМУ доменного цеху
25 жовтня 1931 року.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

I

З НОТАТОК ПИСЬМЕННИКА ОТАВИ

23 вересня

„Не мала баба клопіт, так купила порося“. Так оце й мені. Біля редакції „Тривоги“ утворено літературний гурток. Ступницька від імени всіх запропонувала мені керувати ним. Вона говорить, що заклик про призов ударників у літературу треба виконати. Знаючи її напористу вдачу, я навіть не пробував відмовлятися. І от тепер до щоденних епіграм, гасел, віршів та нарисів додається ще одно навантаження: щоп'ятиденки провадити збори літературного гуртка. Ну що ж? Швидко кінчиться моя творча відпустка, і тоді знову в Харків до друзів.

А покищо треба попрацювати. Шкода тільки, що мої „Пригоди комбрига Романа Зарубного“ так повільно посуваються. Прому виною Захаров. Він є єдине джерело, звідки я черпаю матеріали для свого роману.

Але Захаров навантажений як віл, і дуже тяжко мені витягти з нього факти дальших пригод Зарубного. До речі, Захаров дуже лірична особа, хоча це зовсім не пасує до його ведмежої постаті.

Учора він був на організаційних зборах літературного гуртка і виявляв там не абияку активність.

Після засідання він взяв мене під руку і урочисто заявив:

— Знаєте, я пишу своє описаніє життя... Вісім років шкрябаю, і ніхто крім дружини не знає про це.. Там усього понасипувано.

— А мені покажете? — запитав я.

— Оце ж і хочу просити вас, як письменника, перечитати і сказати, чи годиться воно кудинебудь.

— Добре, я перечитаю, але за це ви мені розповісте далішні пригоди комбрига Зарубного. Пригадуєте, нас тоді перебили?

— Це можна. Хоч і зараз. Ви вільні?

— Так!

І Захаров, спіймавши кінець розірваної нитки оповідання, намагаючись говорити мовою пригодницьких романів, — розповів мені третю частину пригод. Тої ж ночі я занотував почуте від нього.

ПРИГОДИ КОМБРИГА РОМАНА ЗАРУБНОГО

— Хоча фронт і далеко, але живу я мов на поході, — сказав полковник, міряючи кімнату по діагоналі. — Мені дуже б хотілось, Романе, щоб ти побачив моє старе приміщення в Новоросійську. Може б тоді ти зрозумів, чому я в рішучий момент все ж таки повернувся до своїх, зрадивши вапих бойових луганчан.

— Невже тільки приміщення тебе примусило повернутись? — ображеним тоном заговорила його дружина, зовсім молода дівчинка, чорнява з романтичними очима. — Ти ображаєш мене, Колю. Я на тебе так довго чекала. Пригадуєш в Новоросійську на параді ти йшов на чолі, і я кидала вам під ноги чудові білі троянди. Потім ти поїхав на фронт, а я мріяла про тебе безсонними ночами і завжди чомусь вірила, що ти з'явишся до мене, обов'язково в чорному автомобілі й тихої ночі забереши мене з собою. Ах, як я люблю пригоди, як я люблю незвичайних людей.

Далі, звертаючись до комбрига, що сидів ні в сих, ні в тих, слухаючи щебетання нової знайомої, вона заговорила далі, граційно схиливши голову на плече:

— Ви мабуть смієтеся з мене, ви, страшний червоний командир? Мені так багато Коля наговорив про вас. Це ж ваш полк цілу дивізію білих в полон забрав? Ви ж престо герой!

— Хіба то дивізія була, то гімназисти, — іронічно відповів Зарубний.

— Ви мене ображаєте. Я теж скінчила новоросійську гімназію, хоч, як бачите, нічого спільного не маю з тими гімназистами, які дали себе взяти в полон.

Сказала вона це підкреслено, немов хотіла переконати Романа, що вона має всі підстави вважати й себе за сильну вольову людину.

— А втім, мені вже сумно, ви розумієте, сумно, — говорила далі юна полковниця без будь-якого захоплення. — Стоїмо три

тижні в цьому місті й ні тобі боїв, ні походів, тільки безперервні залицяння п'яних офіцерів та порожні теревені їхніх придуркуватих дам.

Не знав Роман, як йому сприймати всі ці розмови, і мовчки слухав щебетання жвавої дівчини.

— Шкода, що не зустрів я тебе десь на фронті, защебетала б ти на кутні, моя голубочко! — думав комбриг, згадавши свої походи.

Полковник був у доброму гуморі, розповідав багато цікавих військових анекдот і пригод, а дівчина щоразу з дитячою найвністю допитувалася деталей, робила свої зауваження і час-од-часу зиркала на Романа. Від цих поглядів тому ставало ніяково, він кілька разів намагався зірватись, щоб іти геть, але його затримував полковник та ще ретельніше за нього припрошувала дружина.

— Ви б розповіли нам про ваші походи. Це ж так цікаво, — говорила вона, підморгуючи Романові.

— На жаль, не вмію розповідати, Робити ще с'як-так.

— Ні, ні, ви таки заговорите у мене. Ми зробимо з вас прекрасного співрозмовника.

— Буду дуже вдячний, — байдуже відповів Роман, і його холодна витриманість очевидно, ще більше драгувала дівчину. Коли ж нарешті Романа відпустили на ніч у комендантську сотню, вона говорила полковникові:

— Ах, Колю. Який необтесаний твій колишній начальник. Проте в ньому відчувається міцна земляна сила. Це такий, що ні перед чим не зупиниться, щоб дійти своєї мети. Такий молодий, а вже командиром бригади був. Очевидно, здібна людина.

Полковник нічого не відповів на це зауваження, а натомість ніжно сказав своїй примхливій дружині:

— Люба моя, я знову мушу тебе на короткий час залишити. У Новоросійську війська нарада.

— Знов у командировку. Це просто жах. Хоч би в одну з них мене взяв. Це ж так цікаво, подорож, нові місцевості, нові люди, знайомі, пригоди. Доки ти маринуватимеш мене в цих чотирьох стінах?

— Переможемо ворога, тоді спеціально будемо їздити, розглядати нові місця й зустрічати нових знайомих. А тепер не до цього. Зрозумій ти, нарешті.

Сьогодні полковник відповів своїй дружині нервовіше, не з такою ніжністю, як завжди, і вона прекрасно це помітила. А помітивши, раптом згадала, що її омріяний герой Коля має вже сорок п'ять років, а старі люди завжди надмірно нервуються, часто бувають незадоволені з дрібниць, і взагалі романтичного в них лишається надто мало. Згасає поволі їхній колишній темперамент, стають вони вибагливішими, завжди з чогось роздратовані і лише на парадах, під грім військових оркестр, такі, як

Коля, знову повивають себе авреолею героїки. Отой більшови-мабуть зовсім інша річ. Треба тільки його розворушити.

А на ранок полковник мав вислухати категоричну вимогу своєї маленької дружини:

— Полковник ти, чи просто якийсь звичайний солдат? Подивись, що твориться в нашій кімнаті. В тебе нема денщика. Я мушу сама діставати їжу, навіть води принести нема кому. Хай би десь близько бої, або тривожний стан, то ще я розумію. А то ж спокійна обстановка, а ми живемо наче у шанцях. Кілька разів ти обіцяв уже взяти денщика й все обмежувалося лише обіцянками. Коли ж нарешті ти звільниш свою маленьку дівчинку від оцієї сірої прози.

І тоді вперше у полковника виникла думка взяти до себе Романа. Цьому було дві причини. Перша та, що полковник дуже сумнівався в щирості Романової згоди лишитися у білих. Для того, щоб закріпити в ньому це рішення, треба його оточити сприятливими умовами, які б остаточно вивітрили з нього шахтарський дух. Друга, так би мовити, основна причина, це та, що справді він через переважаність роботою цілими днями не буває вдома, і з цього користуються його товариші, старі пройдисвіти, офіцери. Вони цілими годинами огинаються біля його дружини, вона їм грає романсів, вони вчать її різних танків, а це не завжди подобалося полковникові. Проте, він повинен був миритися з цим, бо його дівчина мала всі підстави вишукувати собі розваг, скільки він майже ніколи не турбувався цим. Коли на приміщенні житиме така людина, як Роман, то візити офіцерів трохи зменшаться. Ну і, врешті, музика та розмови на висококультурні теми безперечно позитивно вплинуть на шахтаря, й таким чином буде творитися психологічна підготовка до його перероблення на офіцера.

Одного прекрасного вечора про це довідався Роман. Полковник сподівався, що той буде заперечувати, принаймні виявить своє незадоволення хоч будь-яким жестом чи виразом очей. Та він помилився. Роман тільки детально розпитав у нього про свої обов'язки і навіть подякував полковникові.

— Оце добре. А то, знаєте, якось сумно жити без роботи. Всі косо поглядають в комендантській сотні, і доводиться знову згадувати свою бригаду. А ви ж сами говорили, що треба забувати за неї. Краще я робитиму будь-що, аби тільки не огинатися отак.

Відтак Роман почав мепкати в родині полковника на ролях домробітниці в гіршому розумінні цього слова. Проте ні полковник, ані його дружина нічим не підкреслювали цього становища, навпаки намагалися полегшити його сумну роль. Особливо вона завжди маніжилась перед тим, як попрохати у Романа якоїсь послуги.

— Слухайте, Романо. Мені здається, що в нашій кімнаті зимно. Вам цього не здається, дорогий мій?

І Роман прекрасно знав, що треба йти шукати дрова, зато-плювати пічку, але в тон їй відповідав:

— Мені не тільки це здається. Навпаки, я дивуюсь, як можете ви, молода ніжна жінка, сидіти в такій жахливій температурі.

Роман підводився й ішов на подвір'я, а вона кокетуючи кидала йому вслід:

— Ну що ви, що ви? З вами мені приємно і в холодній зимнаті.

А Зарубний має своє на думці. Роздмухуючи полум'я, що довго не хотіло брати сирі дрова, чи йдучи з цеберкою через гімназіяльний двір, він думав про свою бригаду, що б'ється десь у глухих степах і чекає на свого командира. Єдина думка свердлила тоді його мозок:—за всяку ціну, при першій нагоді втекти звідси. Він пройде пішки сотні верст, він непомітним вужем проповзе через усі фронти, щоб тільки знову опинитися серед своїх.

І коли тихими вечорами полковниця сідала до рояля й грала йому відомі і невідомі композиції, бажання бачити луганчан ще більше мучило комбрига. Тільки дисциплінований розум більшовика примушував бути обережним, щоб не дати будь-якого приводу ставитись до нього з недовірям.

Якось увечорі, коли полковника не було вдома, дівчина сіла до рояля й після бурхливого вступу заспівала.

Вона досі лише грала, а заспівала сьогодні вперше. В її голосі відчув Зарубний зламані трагічні нотки і тут же вирішив, що завжди весела полковниця очевидно має своє горе, свою нікому невідому трагедію. Чи то мотив настроював на такий лад психіку дівчини, чи може просто помилився Роман, проте голос співачки справді йшов наче з темних невідомих глибин, щось зламане і тяжке бриніло в ньому. Але Романа не зворушив її спів. Всі його думки і почуття були далеко на фронті і нижній голос дівчини з ворожого табору лише на мить прикував увагу. Сантименталізм був не в пошані у комбрига.

Вона взяла найвищі ноги, голос її дзвенів у нечуваному напруженні, і раптом вона, різко обірвавши спів, звучко повернулася до Романа і запитала його просто і одверто:

— Слухайте, Зарубний. Ви довго удаватимете з себе байдужого? Ну скажіть же, скажіть нарешті. Невже ви помирилися зі своїм становищем? Вас, молоде дике орля, посадовили в клітку, а ви мовчите, ви ходите й спокійно посміхаєтесь, ніби нічого надзвичайно не трапилося. Невже вам не хочеться на волю? Невже ви, справі, щиро вирішили лишитись у нас? Ну скажіть?—і вона підвелася з стільця, далі зібгалася вся—ніби відповідь Романова мала якесь вирішальне для неї значіння.

— А мені що таке? Людина я проста. Де гарні люди, там і я знось проживу.

Він нарочито в таких випадках робив наївне-простувате обличчя й відповідні до цього підбирав слова:

— Конешно, попервах незручно було, а потім звик. Знаєте, для таких як я, що нічого не мають крім своїх рук, дуже легко звикати до всяких несподіванок. Ваш чоловік міг би мене розстріляти, але він цього не зробив. Отже, я мушу йому дякувати за це. Втекти зараз було б нечесно з мого боку. Тому я спокійний. Все рівно вмірати де: там чи тут.

І він знову байдуже повернувся до пічки і маленькою коцюбою почав колупати гарячий попіл.

— О, ви надміру благородна особа, Романе. Хоч уява ваша про благородство, на мою думку, невірна. Правда, що полковник врятував вас від смерті, але ви забуваєте, що свого часу він кинув на смерть цілу бригаду таких, як ви. На вашу думку, це благородний вчинок з його боку?

— Хто зна. В таких справах я не розбираюсь. Кожний за своє бореться. Кожний по-своєму правий.

Полковниця не вірила, чи не хотіла вірити, що це говорено щиро. В своїй уяві вона намалювала собі інший образ, коли чоловік розповідав їй про Зарубного, і навіть сьогоднішня його поведінка не могла затьмарити цього героїчного образу. Якої ж сили волі треба, — думала вона, — щоб так прекрасно грати роллю? Це справжні люди. Вирвати з їхніх цупких рук революцію не так легко, як це думають тупоголові, вічно п'яні господа офіцери.

Минуло вже три дні, як полковник поїхав до Новоросійська на нараду і за цей час нічого не змінилося в досить невизначених взаєминах між Романом та дружиною полковника. Він по-старому ретельно виконував свої обов'язки, а вона завжди намагалася викликати одвертість не дуже балакучого командира.

Сьогодні вона знову заговорила про можливість Романового порятунку, більше за те, вона навіть порадила йому скористатися з відсутності чоловіка і втекти до своїх.

Не міг збагнути Зарубний, щире це бажання, чи просто один із заходів контррозвідки перевірити його. У всякому разі, між ними відбувалася хитра, заплутана гра, що в останній час почала захоплювати обох. Що дужче одмовлявся Роман від різних привабливих пропозицій, то настирлівішою ставала вона, кожним рухом, кожним поглядом намагаючись підкреслити щирість своїх слів.

— Але я теж стріляний вовк, — думав Роман, — і не дам себе спіймати на необачності. Втекти я й сам зможу без будь-якої допомоги.

Полковниця врешті почала дратуватися від такої позиції полоненого і одного вечора вона, почавши розмовляти з ним, як завжди, ніжно і лагідно, скінчила раптовим нестриманим, мов буря, гістерикою.

— Ви божевільний! Геть звідси, щоб ноги вашої тут не було! В комендантську сотню! В лях до чеченців! Хай вас повчать,

як поводитись з культурними людьми! Нахаба! Бандит! Вас мало розстріляти! Чи ви здатні кому небудь вірити?

Вона бігала по кімнаті, зануривши свої тонкі ніжні пальці в чорні кучері волосся, розкуйовдила його, потім раптом спинилась проти Романа, й хороблива блідість почала сходити й з лица. Воно натомість розчервонилось до вух, очі стали вогкими й дивилися на похмурого Романа перепрошуючи і сором'язливо.

— Простіть мене, Романо. Я не хотіла вас образити. Може ви справді маєте рацію. Чим я можу довести вам, що поводжусь з вами по-дружньому?

Вона сказала це так просто і лагідно, що впертість командирова похитнулася. Невже з неї така геніяльна актриса? Тільки хвилину тому метушилася по кімнаті, мов левиця за ґратами, а тепер от стоїть перед ним така ніжна, слаба жінка.

А вона заспокоївшись вела далі.

— Невже ви думаєте, що мене цікавить політика, оця ваша громадянська війна, клясова боротьба. До чорта всіх і кадетів, і більшовиків, і німців, і гайдамаків, і всіх, хто в ці дні зрошує кров'ю нашу многострадальну землю. Я просто люблю людину, розумієте людину з великої літери, знаєте, як сказав здається Горький: „человек—это звучит гордо“. І я бачу як мало справжніх людей зустрічається в моєму житті. Може я міркую дуже наївно, але що ви хочете від мене, ви, загартований, перевірений, що йдете на смерть за свої ідеї, від молодой дівчини, яка знала лише гімназію з клясними дамами, з традиційними танцювальними вечорами, що знайома була не з людьми, а з мундирами та з чинами. Чого ж ви хочете від неї? Хіба романтичні книжки, оті безконечні солодкі мрії про героїв, про надчюдей, оце безпросвітне ніцшеанство, що ним так захоплювались ми до революції, хіба могло все це виховати з мене запеклу патріотку одної неділимої? Так просто, Романо, як кажуть, „вродлива кручена дівчина має невичерпані джерела енергії, не знає куди її подіти, кидається в життєвий вирій, шукає там прекрасних людей і великодушних вчинків, а їх так мало в реальній дійсності“. От і тепер, я щиро хочу вам допомогти, я бачу, що ви людина, що ви маєте таке ж саме право на життя, на перемогу, як і мій теперішній чоловік, але що ж робити, коли вся я вам чужа, коли кожне мое слово ви мабуть висміюєте десь в глибині свого серця, як смішні дитячі забавки. Гірше, ви мабуть вважаєте мене за ідейну контррозвідницю, а мої пропозиції за чергові маневри. Ну що ж, порадьте, що мушу далі робити? Все залежить від вас самих. Мені більше незручно вже повертатись до цієї теми. Мені просто боляче говорити, коли слова мої тонуть десь в просторі, губляться як непо-
трібні.

Роман задним рухом м'язів на обличчі не виявив свого ставлення до цієї тиради, проте віра в щирість її наростала.

Він відповів тихим і вже не таким підкреслено грубим, як завжди голосом:

— Дякую вам, та що ж поробиш, коли я справді почав звикати до своєї нової ролі. Здається, Наполеон сказав (вчитав якось в одній військовій книжці) „від великого до смішного один крок“. Був командиром, за мною йшли тисячі на смерть, слухали кожного мого слова, а тепер я просто мовчазний виконавець наказів ваших і вашого чоловіка. На віку, як на довгій ниві, всього трапляється.

— Але я ж ніколи не наказую вам, Романе, — напівблагальним голосом відповіла дівчина.

Тінь легкої усмішки лягла на куточки Романових губ.

— Навпаки, я вам дуже вдячний. Ви мали всі підстави розмовляти зі мною іншим тоном, проте я прекрасно розумію своє становище. А втім пожиремо — побачимо, — закінчив він і повернувся, щоб вийти з кімнати.

Вона подивилася йому вслід поглядом, повним поваги, а може чогось більшого, далі рішуче підійшла до росяля, гримнула покришкою й заграла якогось бурхливого марша. Коли її не розуміли люди, вона завжди виливала свої почуття в чарівні звуки.

Та даремно по розмові Роман вважав справу за вичерпану. Увечорі, повернувшись на приміщення до полковника, він нікого не застав удома. Полковниця мабуть і сьогодні пішла до своєї подруги, молодой жінки старого генерала, де вечорами збирались гультя-офіцери, різні штабні та інтендантські фєрти, що недалеко від фронту „зміцнювали славу єдиной неділимой Росії та її доблесной армії“.

Сьогодні Роман Зарубний цілий день будував пляни втечі іноді думав:

— Може даремно я не хочу використати її жіночих поривань. А тікати без допомоги з глибокого тилу, де на кожному кроці тебе можуть зустріти білогвардійські роз'їзди, справді не так уже легко. Сидіти ж чекати, доки військове щастя почне служити нам і фронт наблизиться, теж не входить у мої пляни. — І командир уже пожалкував, що так вперто odmовлявся від допомоги останнього разу.

Хотів впасти на ліжко і тисячний раз обмірковувати плян втечі, як раптом очі його впали на невеличку білу коверту, що на сірому тлі солдатської ковдри вбирала в себе зір на звичайною ніжною білістю. Схопив його, повертів між пальцями жадної адреси. Тоді швидко розірвав і витяг невеличкий клаптик паперу.

Писала вона, молода полковниця:

„Романе. В останній раз пропоную вам. Говорити тяжко пишу коротко і ясно. Сьогодні ж точно о 8-й годині увечорі приходите на Корсиковську вулицю в приміщення 23 і в другому поверсі, праворуч, де висітиме напис „генерал Іванов“.

ви тричі подзвоните. До нього завжди дзвонять один раз, але ви дасте три коротких дзвінка. Що далі буде, побачите самі. Більше жадного слова я вам не скажу. Думайте, рішайте. За два дні повернеться чоловік, і ви мусите з цього зробити певні висновки для себе“.

Під написаним стояла перша літера імени полковниці.

Роман кілька хвилин стояв нерухомо, тримаючи в руках цидулку, немов зважуючи її серйозність і щирість.

— Йти, чи ні?

Рішення повстало само: неблаганне, єдино можливе.

— Так, я піду!..

Близько восьмої увечорі Зарубний уже стояв під дверима генеральського приміщення. Все було так, як сповіщала цидулка; другий поверх, напис, маленька цятка електродзвоника обіч дверей. За дверима, десь в глибинних кімнатах мабуть, розважалися люди: Роман чув лише глухий відгомін сміху, брязкоту скла і металу та бравурні ритми музики.

Та він ледве на ногах утримався, коли двері йому відчинив молодий вродливий юнак, у повній формі прапорщика. Юнакові очі, блискучі й пустотливі, форменний кашкет мабуть із чужої голови, бо настовбурчився й сидить на голові незграбно і смішно. Модний світлозелений френч щільно облягав струнку постать офіцерову, блискучі чоботи з острогами і ремені через плечі наче вросли у зелень френча.

Переляк Романів так швидко зник, як і з'явився. Комбриг тепер іронічно всміхнувся, згадавши розбиту ним дивізію, де половина була саме таких офіцерів. Прапорщик схопив його за руку й темним коридором потяг у глибину кімнати. За стінкою тьох грубо й темпераментно награвав на роялі, чулось ритмічне човгання ніг по м'яких килимах, сміялися жінки, час-од-часу брязкали ножі й дзвеніли келехи. Молодий прапорщик штовхнув Зарубного у напівтемну кімнату, що свого часу правила за приміщення для наймичок.

— Даю вам десять хвилин на перетворення. Ви — генерал, а я ваш адъютант. Розумієте? Ви людина військова, і я певна, тьфу... певний, не затримаєте мене.

Стрункий адъютант швидко вихопив з-під ліжка валізку, раушко розчинив її, і Роман побачив одяг з наплічниками генерал-майора.

Снежки назад нема. Роман чудесно це розумів і вирішив йти до кінця. Тимчасом прапорщик хутко вискочив з кімнати і здалеку чув „генерал-майор“ його веселий заливчастий регіт.

— Вигадала ж, нечиста сила, — всміхався він сам до себе, згравнувши у невеличке люстро. Все було наче за статутом. Правда френч обвисав на його худому тілі немов лантух, пошкварений на палю, але кашкет прийшовся якраз.

А те, що три тижні неголений комбриг заріс густою чорною щетиною, зовсім пасувало і до просторого френча і до високих

— Бабусю, пустить до ранку. Мені їсти нічого не треба.
Стара ще довго шаруділа кочергами, світила каганця, на-
решті, ще раз виглянувши у вікно, відчинила двері.

Коли побачила перед собою молодого, але зарослого бородою
Романа, пом'якнула. Цей був без зброї і привітно всміхався до
старої.

— Я б тебе й не пустила, та в самі два сини десь
воюють.

— З білими, чи з червоними пішли сини, бабусю?

— А кат їх розбере, сину. Чи білі, чи червоні. Останній мі-
сяць усе сплуталось і мабуть кінця йому не буде. Вчора ще
ніби кадет був, а сьогодні нові якісь заступили і не розберу,
хто воно й що воно. Так, кажеш, їсти не хочеш? Тоді лизь на
піч, там прядиво сохне, лягай спи. Хати не перележиш.

На печі пахло кострицею, присмаленою глиною, чирінь бу-
ла гаряча, і Роман відчув себе, як кажуть, „кумом королеві“.

— Коли вчора були кадети, значить, я не помилився. Тут
стоять наші. А втім треба пересидіти, перевірити, — задоволено
думав він.

— А ти ж хто, кадет чи більшовик? — після довгої мовчанки
запитала знову стара. Їй очевидно не байдуже було, кого вона
переховує.

Роман удав, що спить і не чує запитання.

— Видать кадет, мабуть тільки погони зрізав. Непереливки
вашому братові, — відповідала сама собі стара.

Але згодом Роман вирішив далі не критися. Будь що буде.
Коли вихопився з хачі контррозвідки, то тут він майже у
безпечному стані.

— Ні, бабусю, я червоний з дня народження, як кажуть.
Ще й командир. А що одяг на мені генеральський, то діло за-
ставило одягти.

— Ти б і казав з самого початку. Мої сини теж у червоних.
Тільки де вони тепер, мої соколи. Ні слуху від них, ні духу.
Може десь так само, як оце й ти, у чужих людей, а може і
живих нема на світі.

І стара маги, як усі матері на землі, згадавши дітей, почала
плакати.

Нерви Романові поволі втихомирювалися. Він був стомлений
останніми подіями, і сон почав класти свою волохату руку йому
на очі.

— Не спи, командире. Ти ще не врятований, все може статися
в цьому, невідомому тобі, селі.

Вулицею їдуть чотири верхівці. Вони на низьких степових
конях вигинаються, голосно гелготять, ніби слова їм прилипають
до піднебіння. Роман плигнув з печі, почувши стукіт копит і
грубі людські голоси. Припав обличчям до холодного скла і
завмер. В широколицих верхівцях він впізнав киргизів і ви-
рішив, що вони не хто інші, як денікінська розвідка.

— Тепер амба, — подумав він. Проте далі міркувати не було часу. Верхівці раптом завернули в двір і почали швидко зскакувати з коней. Ще хвилина, й вони гатили в двері прикладами рушниць.

Бабуся, не розуміючи їхніх коротких гливких слів, перелякана відчинила двері.

— Ховайсь на під у прядиво, — лише встигла кинути вона Романові, але той оторопіло стояв серед кімнати. Перший, що звійшов у хату, вгляdivши його і сковзнувши хижим поглядом по нових хромових чоботях, синіх штанях та діагоналевому френчі, направив на нього рушницю й гукнув якусь погрозу.

З розлючених коротких вигуків усіх чотирьох кіннотників Роман зрозумів тільки матюки та слово „кадет“.

— Значить, вони мене вважають за білого. Невже це червоні? Мабуть так, бо в жадного з них немає ні погонів, ні кокард на шапках, ні білих стьожечок.

— Я червоний командир, втік з полону, — насмівся заговорити Роман, але очевидно його слова не доходили до свідомості верхівців, і на відповідь один з них лише оперезав його погачем, а другий штовхнув під бік прикладом.

— Моя кадет стрілай, — найбільше з усіх гарячкував один. Двоє затримали гарячого товариша, і тоді на сцену знову виступили чотири нагаї та приклади. Єдиного прохав у них побитий Роман, щоб негайно його повели до штабу.

І вони таки повели, але цілу дорогу нагороджували нагаями та болючими стусанами прикладів спійманого „кадета“.

В штабі дивізії Роман не міг говорити, обличчя йому було скривавлене, заюшене кров'ю, тіло пошматоване, рука, перебита в лікті, безвільно звисала вздовж тіла. Але Зарубний був безмежно радий, бо нарешті опинився серед своїх, а головне довівсь, що його бригада тримає фронт за двадцять кілометрів від Грякової.

— Я сьогодні ж хочу бути там, — прохав Зарубний.

Та начальник штабу категорично заперечував:

— Ми не можемо тебе пустити в такому вигляді, товаришу Ромаче. Ми тебе негайно одвеземо в Ростов до лікарні, інакше ти не зможеш жити не довго лишися. Мої хлопці вміють ударити як слід. А за бригаду не турбуйся. Коли вони почули, що тебе затопили в полон, вони билися, як леви. Про героїзм твоїх луганчан говорять уся армія. Ми сьогодні ж їх сповістимо, що ти живий, лікуєшся і швидко знову повернешся до них. Уявляю, як радіють товариші. Між іншим, всі вважали, що тебе давно розстріляно в полоні, а тут така несподіванка.

Роман ще намагався заперечувати начштабу, але відчув, як йому залишають його, голова розпадається від нестерпного болю, в грудях нє, а в горлі булькотить кров.

Того ж вечора в авті його одвезено на найближчу станцію, звідти в ростовську залогову лікарню.

Він лежав серед сотень тяжко поранених у боях товаришів, дивився часто на шумливу вулицю великого міста, а думками був на фронті, з своєю бригадою. Одужував Роман поволі, й це його дратувало. Надходили відомості, що білі відступують, що вже червоні наблизились до Новоросійська і справа падіння цієї останньої цитаделі денікінщини майже вирішена. Кілька разів він бешкетував, звертався до головного лікаря з проханням одіслати його на фронт, але лікар був упертий і дисциплінований, отже Романові докази на нього не впливали.

Одного разу пошта принесла йому листа. Писали з особого відділу армії:

„Командирові Н-ої бригади тов. Р. ЗАРУБНОМУ.

Підчас падіння Новоросійська захоплено в полон полковника добровольчої армії Громова та його дружину. Слідство виявило, що полковник був начштабу вашої бригади, під прізвиськом Савицького, і підчас боїв на участку Яркі-Павлівка, перебіг до білих, захопивши з собою пляни воєнних операцій. За постановою особого відділу Н-ої армії його розстріляно. Дружина його категорично заперечує будь-яку активну участь у роботі денікінської контррозвідки і, очевидно з метою виправдати себе, вигадала версію, ніби вона врятувала вас від розстрілу, допомігши втекти з рук контррозвідки. Пропонуємо вам негайно сповістити, чи відповідають дійсності зізнання заарештованої, й дати точні відомості про вашу втечу.

Нач. особвідділу армії Дінес.

— Значить, ми таки помінялися ролями, — подумав Роман, складаючи папера. Тоді вона врятувала мене, а тепер у моїх руках її дальша доля. — І тут же, попрохавши паперу й аттачменту, Роман Зарубний сів і мабуть вперше в житті з таким захопленням писав про кожний крок свій у полковниковій квартирі, про розмови з його дружиною, про смілиний її план, що врятував йому життя.

Він писав про все точно, не прикрашуючи ролі полковниці в цій історії, згадуючи всі деталі втечі. Коли ж фактичний бік справи було викладено на багатьох аркушиках паперу, перед ним стало кардинальне питання:

— Які ж висновки? Яка моя думка? Як треба розцінити всю цю подію?

Напружено і вперто подумавши кілька хвилин, Зарубний рішуче вхопив перо й дописав у кінці:

„Все вишезгадане переконує мене в тому, що полковниця нешкідлива, романтична дівчина, віякої шкоди Червоній Армії і вій пролетарській революції вона не робила й не могла робити. І коли її не розстріляли білі за те, що врятувала мене, то це знов треба пояснювати великим коханням до неї полковника та його

авторитетом у військових колах. Висновок для мене, наприклад, ясний: коли немає додаткових матеріалів, її треба звільнити й використати на роботі в наших армії”.

Роман уже згорнув учетверо списані аркуші з блокнота, вже поклав їх до коверта, але раптом вихопив знову й дрібно дописав:

„Товариші, перекажіть штабові дивізії. Коли вже мене викличуть до моєї бригади? Я не можу далі бути в цих чотирьох стінах. Натисніть на лікаря. Я зовсім здоровий. Хочу на фронт і гадаю, що ви зрозумієте мене“. Р. З.

За вікнами стугоніло вечірнє місто, цокотіли по брукові кінські підкови і колеса кулеметних тачанок, ритмічно гупали сотні й тисячі ніг, а іноді поранені чули бойові пісні і громи військових оркестр.

Робітничий Ростов формував сотні, батальйони, полки й посилав їх добивати рештки білогвардійських банд.

II

Збідніли на людей Файнові вечірки.

Лія, що на неї і господар і всі одвідувачі покладали великі надії, що мала стати за єдиний центр, — не виправдала сподіванок. Останній місяць вона ні разу не одвідала Файна, чим дуже засмутила Ірен Михайлівну.

Коли запитували Ярова, чому з ним не приходить Лія, той тільки з досадою махав рукою і зводив балачку на інше.

Та найбільше турбував Файна інженер Крігер. Відтоді як він разом із Ротманом почав тинятися по отих технічних гуртках, — традиційні вечірки очевидно загубили для нього свою колишню привабливість.

У всякому разі між двома фахівцями утворилася невеличка розколина, що загрожувала розростися в прірву. Особливо дратувало Файна те, що відповідальність за складання шихти покладено саме на Крігера, а не на нього — начальника цеху. Файн відчував, що невблаганна дійсність вплинула на Крігера сильніше, ніж корпоративна честь інженера.

Невже йому під старість лишиться тільки самотність та герої далекого середньовіччя?

Але ні! На світі ще є Ярови, Громови і навіть Шавкуни, що, зустрічаючись із ним у цеху, низько вклоняються, роблячи рабське-покірне лице.

Правда, Шавкуна вже потурили з заводу та чимало ще лишилося йому подібних, що поважають у ньому, Файнові, і начальника, і старого фахівця, і сильну горду людину.

Телефонний дзвоник переривав невеселі думки Файнові. Дзвонить змінний інженер. Він тривожним голосом бубонить у трубку.

— Фрідріху Карловичу! Друге топлення теж зменшилося на п'ятнадцять тонн. Тепер уже немає сумнівів, що чавун десь

просочився і входить у землю. Коли він дійде до води — неминуча аварія!

Файн прекрасно уявляє собі, якої сили може статися вибух, коли справді чавун знайде воду. Йому, як начальникові цеху, треба було б самому бути тепер біля печі і вживати рішучих заходів. Це прекрасно розуміє Файн, але тут він знову згадує Крігера, Ротмана, уявляє молоде безвусе лице змінного інженера і стомлено-байдужим голосом відповідає в трубку.

— Шукати намагалися... Мацали ґрунт?

— Так, обмацали все навкруги фундаменту і покищо жадного сліду!

— Ну що ж, нема так нема. Очевидно він пройшов через фундамент углиб. Завтра зупинимо піч. А покищо без зайвої паніки... Бувайте!

— Алеж... — бубонить у трубці, та Файн уже не чує. Він просто не хоче більше розмовляти про чавун. Настогидло все це... Хай Ротмани, Крігери турбуються, а з нього вже досить...

Він важко сідає в оббите шкірою м'яке крісло і підсуває до себе пошту. Там кілька закордонних журналів, а між ними лист. Рука добре знайома Файнові. Він одсуває геть журнали і розриває невеличкого блакитного коверта.

Так, він не помилився. Лист був від Громова. Цікаво, що пише старий друг? Дрібно списані аркушки шарудять в інженерових пальцях. Очі забігали по рядках:

Дорогий Фрідріху Марковичу!

Сталося те, що рано чи пізно мусило статися. На цей раз не врятувало мене ні чуже прізвище, ані моє вміння замітати сліди.

Мене розкрито і, чекаючи суду, я маю досить вільного часу, щоб проаналізувати свій шлях. А він справді був багатий на несподіванки. Ви ж тільки подумайте, Фрідріху Карловичу. Молодий інженер, соціаліст, офіцер царської армії, капітан у Денікіна, начальник штабу червоної бригади, — полковник, начальник білогвардійської контррозвідки, — і нарешті Зав. Відділу Гіпромеау Громов-Савицький-Мілославін... Правда, цікаво, Фрідріху Марковичу? У всіх кому разі ситуації були куди складніші, ніж у ваших середньовічних героїв.

І от тепер я сиджу і пригадую близьких і знайомих там, на волі. Згадав вас і мені схотілося написати кілька слів своєму старому другові (між іншими умови мого ув'язнення пристойні). Так от, шановний Фрідріху Марковичу, я завжди любив життя, рух, боротьбу. Я й тепер його люблю, так люблю, що коли у мене на додаток до всіх лих виявилася ще й позитивна реакція за Вассерманом, то й тоді я не вдався

у розпач. Цей інстинкт самозбереження набув я під час громадянської війни, тоді, коли двічі стояв під розстрілом і обидва рази мені щасливо довелося врятуватися. Мене рятували несподівані випадки, так само, як випадок привів мене до Дену. Отже я вірив у випадки. Коли б до нашої установи не зайшов студент Роман Зарубний, колишній мій начальник по Червоній Армії, може я й досі посідав би місце завідувача відділу і всі, що дивляться тепер на мене як на спійманого, знесиленого вовка, тоді б ставились із повагою й з пошаною. А тепер на дозвіллі переконуюсь, що все зумовлене певними причинами. Бюрократизм нашої установи і настирливість заводу стикнулися як два смертельні вороги. Комусь треба було здаватися. Коли б пляни мартена не лежали так довго під суком, ніколи б може не заглянув до Гіпромезу Роман Зарубний. А втім ця філософія тепер ні до чого. Усі карти розкрито, грі мій кінець, хоча ви прекрасно знаєте, Фрідріху Марковичу, що грач із мене був не абиякий. Я грав із запалом і йшов завжди ва-банк. У свій грі я зустрічав тих, що примазуються до сильнішого партнера. Таким були, вибачте, і Ви, смішний філософе, гордий, норовистий дідуган, що зневірився в людях, у своїй спеціальності, що, мріючи про середньовіччя, відбував недбало свої обов'язки. А насправді ви теж є об'єктивний шкідник. Так, так об'єктивний шкідник!

Але ви не лякайтеся, дорогий Фрідріху Карловичу, Вас я не збираюся приплітати до своєї діяльності. Так просто востаннє пишу Вам, і мені захотілося бути одвертим. До речі колись у мене в офіцерському полку служив напівбожевільний капітан. Свого часу він був анархістом-терористом, брав участь у готуванні до терористичних актів, у багатьох експропріаціях, у кустарному знищенні окремих представників царського уряду. Він звихнувся на цьому й завжди переслідував мене ідеєю утворити комісію очистки земної кулі від нечисти. Себе пропонував на голову комісії й при цьому намагався надати своєму обличчю демонічного вигляду. Він шукав смерті й нарешті смерть знайшла його сама, одної осінньої ночі в бою з червоними. Його мрії про очистку земної кулі реалізує пролетаріят, що не по-кустарному, а систематично й за пляном звільняє, правда, покищо одну частину земної кулі від соціального непотребу. Це послідовно, логічно, і я мушу признатися, що коли б господарями становища опинилися ми, — очевидно, методи були б ті самі. Це логіка класової бо-

ротьби, дорогий Фрідріху Карловичу. Оце все, що я міг сказати вам.

Бачите, я лише тиждень сиджу, а вже починаю розумітися на марксизмові. Так то, дорогий друже. Становище моє для вас мусить бути ясным. Пригадуєте моє життєве правило: „завжди борись за краще і щохвилини будь готовий до найгіршого“.

Моя несамовита доля нарешті привела мене до фінішу. Я готовий прийняти найстрашніше—смерть!

Отже, прощайте, шановний Фрідріху Марковичу, і лишайтесь надалі з своїми середньовічними героями. Вітайте Ірен Михайлівну.

Ваш М. Громов-Мілославін.

Харків 15/X - 31 р.

Люка давно вже відкрито, а вагонеток немає? Що там коїться з каталами? Трамвайник нервово гукає:

— Давай пода-а-а-чу!

Хвилюється верховий другої печі. Він уже кілька разів спускає довгого прута в пастку ненажерливої домни і знову сигналізує вниз:

— На п'ять подач домна не завантажена! Що там коїться з каталами?

А вони кинули вагонетки і стовпилися всі в катальській будці.

У центрі стоїть присадкуватий майстер Стоян. Він постарів, на лобі і під очима невидима рука поклала нові зморшки.

— Чавун входить у землю, — каже Стоян, — ви розумієте, що це означає?

— Буде аварія? — наївно запитує Петро Ермолов.

— Коли вийде з фундаменту і знайде воду — тоді амінь. Треба бити на сполох, зупинити піч, що пошукати куди їде чавун. Я попередив Храпченка. Він зараз дзвонить Ротманові.

— А Файн? — запитує Васька Калач.

— Він спокійний, каже, що тільки завтра зупинить піч...

— Сволота! — обурюється Калач.

— Хіба йому нас шкода! — мрійливо каже недавній селяк, — нашого брата вистачить...

— Годі, хлопці, балачки розводити. Треба самим братися за діло. Досить Файнам вірити! — енергійно говорить Стоян. — Ти, Васю, з ноги мотайся до найближчого телефона, попередь Юровського. Я піду до Храпченка, разом розшукаємо Ротмана, а ні — зупинимо піч на свою відповідальність... Я тридцять два роки тут. Знаю, чим жартувати нічого...

І раптом страшної сили вибух трусонув повітря. Задрижали цегляні стінки катальської будки, з брязкотом посипалося скло з вікон. Люди попадали на долівку. Здавалося, що в повітря

злетіли всі п'ять домен із ковперами, а потім разом своєю мільйонотонною вагою впали на землю.

Велетенський вогняний гейзер злетів високо в ніч і, освітивши небо, розсипався безліччю безформних шматків вогню.

Нечуваної сили гуркіт поволі влягався мов одголоски далекого грому.

— За мною! — гукнув блідий Стоян — там люди, бригада... Храпченко...

Каталі на чолі з Калачем помчали слідом за майстром.

І тоді повітря розпанахала тривога. У розпаленому вогнем і працею заводі холодно ставало від цього страшеного реву гудків. До другої печі, стрибаючи через перешкоди, мчали темні силуети людей.

Хтось надірваним, охриплим голосом погрожував чи просив допомоги, пересипаючи уривки слів розпачливими матюками.

Біля першого ковпера лежав високий у шматках темносиньої спечівки з обгорілим чорним черепом робітник. Спечівка тліла на тілі, і здавалося, що струмки синього диму йдуть просто з грудей людини.

Трохи оддалік на землі сидів огрядний чоловік і червоними божевільними очима споглядав обгорілі пальці рук.

— Рятуйте людей... вашу мати! — гукнув Стоян на мовчазний приголомшений натовп, — а сам підбіг до того, що лежав під ковпером.

Зірвав напівзотлілу блюзу і крикнув у розпачі:

— Храпченко, друже... Швидше сюди! До лікарні його. Ех ти, командире дорогий наш!

До Стояна підбігли Васька Калач і Петро Єрмолов. Руки хлопцям трусилися, коли вони торкнулися до обшмаленого майстрового тіла, і тоді невідомо звідки на допомогу їм підбіг десятник Бурчак.

Він був у нічних постолах, без шапки, в одній спідній білизні.

Старий прийшов додому в колонію і вже задрімав трохи, аж тут тривожні гудки. Не хотів одягатися. Якесь страшення надлюдська сила несла його туди в доменний, немов лише він, Бурчак, може запобігти лихові. Коли ж прибіг, побачив покалічену вибухом домну, що нагадувала тепер людину, якій вирізали живота і випустили тельбухи. Величезна безладно порвана біла рана дихала вогнем і сочилася десятитонними струмами чавуну.

Ливарний двір вкрився чавунними озерцями й покрученими ручаями.

На катальському дворі вирував натовп.

Тільки по двором пронесли до лікарні майстра Храпченка, огрядну людину з обаленими руками і двох понівечених забитих на смерть горнових.

Море чорних і брунантих голів коливалося, кипіло, гуло і загрожувало поламати береги.

- Хто винен?
- Подать його, сукиного сина, сюди!
- Шукайте Рамзіна. Він є в нас у цеху!
- Куди дивилося начальство?
- Чим думало?
- А країна чекає чавуну!
- За що людей покалічено?

Тоді несподівано в натовпі з'явилися Мудрий, Юровський і Ротман. Вони, і мовчазні і схвилювані, простували до вагонеток. Їм охоче звільняли дорогу. Хто ж, як не вони, повинні сказати слово, що знову уведе життя цеху в звичну колію боротьби за чавун? Хто, як не вони, повинен заспокоїти розбурхані пристрасті? На вагонетку, наповнену коксом, вивірився Мудрий. Він випростався, зняв кашкета і схилив сиву голову. Тоді в гаряче цехове повітря, мабуть, з Дніпра війнув вітрець і заборсався у сивині секретаря Зепека.

Кілька сот людей вп'яли очі у високу всім добре знайому постать.

Мудрий почав говорити тихо, але вожне його слово чути було в натовпі:

— Товариші! Аварія сталася з вини начальника цеху. Його вже арештовано. Тепер спокійно на місця. Десятникам звернутися до тов. Ротмана за нарядами. Треба негайно взятися до очистки цеху! Схилимо голови, товариші, перед трупами тих, що загинули, і хай найкращим пам'ятником їм будуть мільйони тонн чавуну, вилитого нашими руками! А тепер до діла, товариші! Спокій, дисципліна, витримка. Хай хвилинна радість класового ворога розіб'ється об мур нашої пролетарської свідомості!

Мудрий сплигнув з вагонетки і затерявся в натовпі. Кожний з присутніх мабуть згадав про свій обов'язок, і люди невеликими групами почали розходитися.

Біля катальської будки в чужій спецівці стояв Бурчак і тихо говорив Стоянові.

— От і я старий дурень... Усе було, бурчу, а захув тривогу трохи не перервався доки добіг. Люблю піч, дужче за жінку люблю.

— Ми теж любимо, Петре Якимовичу. Її не можна не любити. Вона наша, соціалістична, — сказав Петька Ермолов.

— Одна в мене думка з вами... Бачу, що одна.

— А ви ж якось казали, що у вас своя лінія. Пригадуєте, коли ще Шавкун був та я з ним сперечався, а тепер, виходить, ваша лінія однакова з нашою. Правда ж, дядю Бурчак? — допитувався Петька Ермолов.

— Правду кажеш, тьозко, правду. Сам бачу, що ліній тільки дві або з вами до гроба, або проти вас. Третьої немає. А поборотися за нашу лінію я ще, Петько, зможу, так двину, що й ваш брат-комсомолец не вгониться.

Стоян і Петро Єрмолов дружньо потиснули руку Бурчакові і розійшлися кожний у свій бік.

III

Ранок був ясний такий, м'яко осінній. Уже прижовкло листя на кленах, а вечори туманіли приємною прохолодою.

Соняшний сьогодні ранок, і трамваї, поспішаючи до заводу, віддають чистим дзвоном.

Осінь!..

Для когось вмирання літа ліричний транс, мрійлива втома і легенький сум, немов на прощанні з другом. Багато восени думають про те, що життя людське коротке і треба його найповніше використати. Рання осінь у декого викликає тваринну жагу молодості, бо спереду чекає сувора невтолима зима, а до весни далеко.

Осінь!..

Штурмовий квартал вирішального року п'ятирічки, ночі і дні в напрузі м'язів і волі, у клеkotі чавуну і сталі, у переможних сигналах з будівничих веж.

Осінь для нас дбайливий бухгалтер, що підбиває річний баланс соціалістичного наступу.

Таня Ступницька, самотня у своєму кабінеті, низько схилила голову над столом.

Вона пригадує нічний мітинг біля другої печі, темночервоні заграви над заводом, сиве, розтрибушене вітром волосся Мудрого, Бурчака в одній білизні, непритомного Храпченка, политого водою. Ще пригадує бентежний блиск очей на тлі чорних облич і міцно стиснуті уста, коли говорив Мудрий.

Це було тільки вчора, а сьогодні друга домна мовчить.

І спогади одлітають геть. Редакторка тепер думає, як би зробити, щоб друга домна найшвидше загазувала.

— Навколо ремонту її треба піднести ентузіазм цілого цеху. Зробити ремонт справою честі всього заводу. Тільки так і може статися. Вчора Стоян казав: „домна замовкла на два місяці“ — Цього не буде!! — вголос рішає дівчина і, звівши голову, бачить свій до дрібниць знайомий редакторський кабінет. Він порожній. Ще не злетілися хлопці з оперативних постів. Задзвенів телефон.

Говорив Юровський:

— Таню! Ти чуєш? Ремонт печі треба закінчити за три тижні! Ми замовили частини мостовому заводів. Треба в газеті щодня винагувати йому. Щоб своєчасно виконав замовлення. Розумієш? Ну от! Так, так, мобілізуй через газету комсомольців, усіх робітників. Та тебе ж не вчити. Бувай! Бувай, Ступницька!

До кабінету увійшов формувальник Петро Єрмолов, оперативник з другої печі, а з ним Яків Юрченко. Вони привіталися з редакторкою і мовчки чекали, що вона скаже їм.

Таня деякий час і собі мовчки споглядала хлопців, ніби

вперше зустріла їх у своєму кабінеті. А хлопці справді якісь не ті стали. Петро не посміхнувся до неї, тишучи руку, а Яків навіть в очі не глянув. Насунився і одійшов до вікна.

— Друзі,—нарешті тило сказала редакторка,— треба ремонтувати піч.

— А треба! — бовкнув ледве чути Юрченко.

— Три тижні й жадного дня більше, розумієте?

— Аби мостовики замовлення не затримали, а ми не піткаємо. Там Ротман, Крігер та Стоян уже всіх на ноги поставили, — відповів Петро Ермолов.

— От що, хлопці, негайно ж до мостового заводу. Візьміть за боки директора, комсомол, завком, поговоріть із секретарем парткомітету. Одно слово, одберіть від них обіцянку виконати замовлення вчасно! Ясно? Ну тоді кроком руш!

Хлопці, переступили з ноги на ногу, перезирнулися, Петро перепрошуючи соромливо всміхнувся.

— Чого ж огинаєтесь? Га? — напосідала редакторка.

— Та бачиш, товаришко Таню, ми вдвох уже заходили до мостового. Там знайомі хлопці в комсомольському бюрі, хотіли підвинути їх.

— Кустарним способом значить? Ну й що ж?

— Нічого! На мостовому заводі почуваш себе немов на Магнітній горі, — з ображеною усмішкою випалив Петро.

Редакторка догадується, на що натякає Петро Ермолов. Мостовий цех завчасно виконав замовлення для Магнітогорського і про цю перемогу кричали газети всього Союзу. Але вона зберігає діловий спокій обличчя.

— Ідіть і від імени редакції натискуйте, — каже вона. — За всяку ціну треба добитися, щоб мостовики висунули зустрічний. Перекажіть їм, що „Тривога“ оцінить їхній героїзм не гірше за Магнітогорські замовлення. Хай живе! І ціт!

— Рушили, — підсумував Петро і, обнявши Юрченка за дебелий стан, попрощував з кабінету.

— ... Після громадянської війни життя гралося мною, як буряне море грісочкою. Я працювала в дитячому будинкові, і так любила маленьких замурзаних карапузиків. За батьків (вони були заможні) — скоротили. Потім років зо два кінофабрика. І там не пощастило. Почалося перманентне залицяння начальства, обмацування немов худоби, а коли дала одкоша — знову пригадали батьків і знову опинилася на вулиці.

І нарешті мандрівний цирк. Поневіряння по великих просторах республіки, напівголодне існування, сказана марудна праця. А я, Таню, люблю життя. І так мені хотілося справжньої корисної роботи серед близьких людей! На одній з вечірок у Харкові випадково зустріла Ярова. Був він ніжним, чутливим, обіцяв роботу на заводі. Повірила йому і от тепер як бачите. Ніколи, признатись, не чекали, що комуніст здатний на такі ганебні

жінки. Я цілі ночі не спала, думала: сказати вам, чи ні? І от нарешті вирішила. Ві, Таню, хороша, ви — людина, Таню, і Вася Калач хороший, і Мудрий, і Свириденко, і всі ви якісь і сильні, і суворі, і людяні.

Бачте, за що можу дякувати Ярову — це за те, що він привіз мене у ваше оточення. Я почувала, що знайшла свою життєву точку. Я хочу в цех, Таню! Допоможіть мені. Ой, якими особистими стали тепер ті видаткові ордери, після останньої розмови з Яровим.

Але ви, Таню, не думайте про мене погано тому, що я розповідала про нього. Я довго вагалася, і, запевняю вас, більше нікому про це не сказала б... Тільки вам... Бо я ж одна, Таню. Ні радяців у мене, ні близьких не лишилось. Нікого нема. Тільки ви всі такі... рідні... — З великих темних вій дівчині упало дві сльозинки.

— Не хвилюйся, Лієчко, ти зробила правильно. Тепер ясно, що Яров доживав останні дні на нашому заводі. Ти тільки недооцінила комісії, яка й сама б врешті докопалася до всього. І не треба так переживати цього. Підеш у цех, знайдеш друзів, близьких, а може й ще когось, забудеш про все минуле, станеш нашою, новою людиною... Не треба, Ліє, розпачеві давати час.

А Лія плакала, і на тлі суворой величі заводських днів її маленька людська трагедія здавалася Тані багатозначною. Вона бачила перед собою живу активну людину, покручену, і збендіжену, що нею без краю гралися життєві бурі.

„На наших очах іде перешихтовка людського матеріалу“.

— Чомусь згадала вона фразу з останнього Романового листа. Це пригадався блідий згорблений від пересттоми й надмірної напруженості Ротман і їхня колишня розмова в саду про особисте і загальне. Відтоді вони лишилися добрими друзями.

— Так, Роман глибока правий. Іде перешихтовка всіх людських почуттів. Невловимий інженер замінює одну складову частину шматки іншою, придатнішою.

Ліє розпачливо хлипала, зануривши пальці у чорняве блискуче коротко стрижене волосся.

Таня рвучко схопилася на ноги. Міцно обняла Лію, притиснула до грудей.

— Люба моя дівчино! Годі, не плач! Це мине, як мине ніч, розвіється, як дим від подиху свіжого вітру. Бідна моя, хороша Ліє! Не треба! Жити так радісно, а ми ще молоді. Ну, годі, годі, Лієчко, тримайся!.

Ліє тиснула до Тані, немов перелякана дитина до матері, і не могла вгамувати сліз.

У хімнатку редакторки завітала вечірня сутінь.

За вікном у саду вже зібрались хлопці й дівчата, гармошка награвала бурхливу „Сербіяночку“, якийсь безтурботний юнак підспівував, підсвистував, і чути було чіткий тупіт ніг.

Ігде ти ходиш, ігде ти бродиш,
Сербіяночка моя...

А Тані здавалося, що обнімає вона не худі Ліїні плечі, а тисне до своїх грудей болі й покривдження мільйонів Лії, Ротманів, Стоянів. І ще відчувала вона, що її особистого вже не існує. Воно зникло, самотньою краплиною падаючи в річковий потік.

— Годі, Ліє, годі! Переборемо хоч найбільше горе. Але треба разом наступати на нього! Тоді воно не страшне. А сльози не допоможуть. Та ми ж ідемо до кращого. Усі йдемо, розумієш, гуртом. Поволі, але посуваємось. А шлях наш вірний! От слово честі, Лієчко. Працюватимеш у цеху, нова робота, нозі друзі, і знову життя буде повним і весняно цвістиме. А ти плачеш, — не треба!

— Я не буду, Таню. Слово честі не буду. Але ж ти зрозумій мене. От ти захоплена роботою, дні й ночі бігаєш по цехах, на тобі велика відповідальність, тебе знають і люблять робітники, хоча в газеті не одного ти охрестила ледарем і прогульником. А я сама-самісінька. І потім ця історія з Яровим. Його нахабне слизьке залицяння, вечірки у Файна. Тяжко це, Таню!

— Дурниці, Ліє. Варто згадувати про це. У мене сьогодні дві години вільних. Ходім лишень до кінa, розважимося. Може зустрінемо там хлопців, а може й Калача серед них.

Ліа кризь сльози сміялася усмішкою любови й подяки.

В осінньому чистому повітрі якось особливо гучно вистукували пневматичні молотки.

Надударні бригади безперервно ремонтували скалічену домну.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Бюра комсомольських осередків п'яти цехів зібралися разом. На порядку денному лист комсомольців доменного цеху.

Довго й гаряче обговорювали, яку відповідь дати доменним. Одна частина стояла за те, щоб кожний цех дав до „Тривоги“ окремого листа.

Інші схилилися до думки відповісти одним листом від імені комсомольців усіх п'яти цехів.

Тоді слово забрав вальцівник Кукса і без зайвих передмов та теоретичних обґрунтувань запропонував:

— А я за те, щоб зовсім не писати відповіді!

— ???

— І не говорять комсомолец?! — обурена гукнув хтось із присутніх.

— З 1924 року плюс член партії з двадцять восьмого! — спокійно одбився Кукса.

— Так як же це, мовчати?!

— Ну, коли тобі так кортить, то можна дати відповідь з трьох слів: „чекайте відповіді ділом“ і все! Краще давайте так візьмемо за справу, щоб вони без листів відчули нашу підтримку, а то писати голосні запевнення мастаків багато, це не важко, а от ділом довести — річ інша.

На цей раз секретар комсомолу вальцівного цеху Кукса переміг.

Його пропозицію ухвалено одностайно.

Коли Свириденко довідався про таку оригінальну і несподівану відповідь, він незадоволено скривився...

— ...Одмахнулися — бовкнув секретар, звівши сірі очі на Таню.

— А мені їхні трое слів звучать переконливіше ніж довгий лист, — відповіла редакторка.

— Головне, як вони виконають обіцянку, — сказав Калач.

— Побачимо!

Відтоді минуло чотири дні, і якось, редагуючи „За шихту“, Ступницька сказала Свириденкові.

— Молодці все таки хлопці!

— Кого ти вихваляєш?

— Вальцівників, мартенівців, бесемерівців, копровиків... Ти глянь, Колю, останніми днями майже немає дописів про недоотачу скрапу або шлаку, а раніше з-під кожної печі тільки про це й писали. Значить, натиснула братва...

— Виходить, так, — погодився Свириденко.

— Та кинь ти, нарешті, свій вождівський тон, — загарячився Калач, — хіба не помічаєш зламу, тисяча шавкунів тобі в осередок...

— Ти тільки дивись: позавчора цех дав 83% пляну, учора бригада Онищенко — 110,5%, сьогодні за добу п'ята піч виконала завдання на 108%... Та я навіть краватку знову почав носити, а ти богуєш...

— Не налігай на Колю, — обізвалася Таня, — глянь, він теж учора поголився...

— Окремі бригади й раніш показували кляс, алеж ми боремося за ударний цех, так, здається, сказали останні загальноцехові збори колективу? Га? — не здавався Свириденко.

— Так сказали — так і буде!

— Але покищо так немає, Васю! Дивись...

Свириденко витяг із кишені і підсунув Калачеві папірця. Той розгорнув, уп'явся очима у неясні обриси видруківаних зі склаграфії чисел:

„Звідомлення про роботу доменного цеху за 7-ме жовтня 1931 року.

Піч.	Завдання:	Виконано:	%
№ 1	275 т.	169	61,5
№ 2	Р е м о н т.		
№ 3	435 „	436	100,2
№ 4	422 „	524	108,0
№ 5	487 „	350	71,9
Разом	1619	1469	86,45

Та Калача очевидно звідомлення ще більше підбадьорило.

— Що ж тут страшного... 86 відсотків це ж красота. Хіба давно ми давали не більше сімдесяти... — перековував він, повертаючи папірця Свириденкові.

— Але ж зрозумій нарешті, Василю, що 86% ще не 100%. І хоча я вже й поголився, а ти почав знову одягати кроватку, проте заспокоюватися ми не можемо... Так то, дорогий мій кіноаматоре!..

— Тим більш, що шихту й досі подають не таку, як слід, — втрутилася Ступницька. — Перешихтовка правда зменшилася, вагари підтяглися, але пилуги й досі в шихті скільки завгодно — Великі шматки по-старому попадають до печі.

— Сировина нас заїдає, це правда! — погодився Свириденко. — Майже щодня непорозуміння з нею. Учора, наприклад, біля четвертої печі руди другого ґатунку не вистачило, рештки довелося змітати в естокади. Матюк стояв у повітрі неймовірний. А біля першої в цей час два вагони такої самої руди стоять нерозвантажені. Куди ж годиться така робота?

— Тут хоч знаєш на кого наполягати, де винуватого шукати, а Криворіжжя рознарядку систематично порушує — це вже складніша річ. На жаль, для Криворіжжя наша комсомольська доменна порожній звук. А шкода! — з невідробленим жалем сказала Таня.

— А хіба Рутченківка та Алмазна кращі? Ніколи путящого коксу не пришлють. То недопалений, то перепалений, а сміття щонайменше відсотків п'ятнадцять. А тоді й маєш: зависає в печі, треба давати осадки, порушується нормальний хід роботи... — солідно доводив Васька Калач.

— Ей, хлопче, звідки в тебе така ерудиція? Прямо тобі інженер... та й годі, — здивувалася редакторка. — Чуєш, Колю, запускає? — звернулася вона до Свириденка.

— Питаєш, Таню! Я ще не такої можу тобі заспівати. Технічний гурток — це тобі не жарти. Там Кріґер та Ротман нас накачують, що тільки тримайся. Я оце думаю ще трохи підучитися, а тоді Файнові доведеться посунутися. Сам шихту складатимуть... Да-а-а! — удаючи з себе солідного фахівця, баста закінчив Калач.

— Спізнився, Васю. Файна вже посунули, — сказав Свириденко.

— Куди?—широ здивувався Калач.
— До Харкова на слідство.
— Он як! Давно б пора. А хто ж тепер за начальника цеху буде?

— Думка Зепека, щоб Ротмана призначити. Ти як, Васю, не заперечуєш?

— Навпаки я вітаю думку Зепека. З Ротмана добрячий інженер і організатор.

— Товариш непоганий,—вставила Таня.

— Ну, коли ви не проти, то і я за!—жартуючи підсумував Свириденко...

Двері розчинилися, і до приміщення червоного кутка, де сиділи друзі — увійшло чоловіка з десяток каталів. Переважно молоді, в брудночервоних від рудяного та коксового пилу спеціалках, просто з роботи, вони прийшли зморені, але чимсь схвильовані. Попереду виступали формувальник Петро Єрмолов та каталь Яків Юрченко.

— Ага, ось де ви, а ми цілою делегацією. — Приймайте!—гудів Юрченко, наближаючись до столу.

— Завжди готові слухати!—сказав Свириденко, вітаючись із хлопцями.

— Що скілося, братва?—запитала Таня.

— Диви, ціли орава приперлась і самий тобі каталь. Якогось коника надумали викинути. Га? Признавайся!

— А ти не богуй, Васька. Раз прийшли, то не для того, щоб коники викидати. У тебе хліба відбивати не хочемо, — засторохтів низенький білявий хлопчина, — Краще б навідався до контори. Там скоро робота скінчиться. Може декого й зустріти треба.

— Прошу не виражатися, тут є жінщина, — докірливо з прихованими нотками жарту в голосі пробасив високий каталь.

Калач штовхнув Свириденка під ребро:

— Та це ж Сидір Наливайко, глянь.

Він, Калач, хотів за'мати влучний натяк низенького білявого каталю, бо до контори такі справді збирався навідатися.

— Чого прийшли, говори Петре, — звернулася до Єрмолова Ступницька — Нема часу хахоньки з вами справляти!

— Я нічого не казати, Танюшо, і ти на мене на гримай, а тільки допоміг хлопцям розпукати вас. Говоритимуть вони, у них свої справи, катальські...

— Кажіть, хлопці, з чим прийшли. Ми слухаємо!—заохочував Свириденко каталів, що, зиркаючи один на одного, не знали з чого почати.

— На Єленівку прийшли „капати“, — сказав передній.

— І на Рутченківку та Алмазну, — додав білявий і войовничо збив на потилицю брезентового капелюха.

— Тоді вже разом і на Криворіжжя.

Махнув рукою Сидір Наливайко — Крити, так крити!

— За що ви їх крити хочете? — спитала Ступницька.

— Як за що? Єленівку, щоб великих шматків вапняку не надсилала. Хай у себе дробилку встановить, бо у нас ніде, а то що ж воно за шихта, коли вапняк іде у піч такими грудками, як Микитина голова завбільшки. А потім нас криють... А ми ж при чому тут? — говорив захльобуючись низенький білявий каталь.

— А в коксі сміття наполовину. Теж факт, — кинув Сидір.

— Недопали — перепали, перепали — недопали. Буза та й годі! — І руди, руди не вистачає, або надсилають не тієї, що треба, холера їм у пуп, — сипав білявий.

— Кому це? — поцікавилась Таня і строго подивилася на білявого.

— Конешно Криворіжжю! — чомусь засоромившись, відповів той.

Тепер заговорили всі разом. Один поперед одного:

— Годі терпіти це!

— Треба натиснути кого слід...

— Куди дивиться адміністрація?.. Чого вона не турбується?

— Треба від усіх каталів листа їм надіслати!

— І в газеті пропечатати. Щоб читали та чухалися.

— Там де й не свербить.

— Правильно-о!

Свириденко, Ступницька і Калач презирнулися радісними поглядами.

— Оце й я розумію — натиск. Значить, наші штурми змобілізували масу, коли навіть Сидір заговорив на весь голос. Чудесно, — думав Свириденко, а вголос гукнув:

— Ша, годі, хлопці! Ми оце до вашого приходу теж про те саме говорили. Ваші зауваження не розходяться з нашими. Давайте разом обговоримо, що робити.

— Ясно! Щось треба робити!

— Тут хтось пропонував написати листа до Криворіжжя, Єленівки, та Рутченківки, — він далі Свириденко.

— Правильно листа!

— А може делегацію послати!

— Ні, листа краще!

— Тоді кому ж адресувати його на вашу думку, га?

— Комсомольцям, а то ж кому ще! — гукає білявий.

— Наші хлопці вміють натискати, факт! — підтримав білявого Петро Єрмолов. — Будьте певні!

— Колю! — звертається високий середніх літ каталь до Свириденка і кладе йому руку на плече. — Ми тебе, Колю, знаємо, а тому й просимо — напиши до комсомольців тамтешніх від нашого комсомолу листа. Вас вони послухають. Одна ж організація. А вже коли ваша братія візьметься, то самому чортові роги скрутить, не те, що десяткові-другому бюрократів та шкідників. Ех, молодість! Сам колись був таким. Один проти трьох навкулачки виходив... і нічого... Їй право, не брешу!

До столу з гурту вихопився білявий:

— Чого довго розмовляти? Га?

Він ляснув долонею по столі.

— Отут сидить редакторка. Зразу ж скласти листа, і щоб завтра в їхні газети надіслати. І точка! І—амба! І—каюк! А то балакають!

— Тобі як дати волю, так за хвилину увесь світ догори ногами поставиш, — зауважив Васяка Калач.

— А нащо розмазувати манну кашу по білому столі. Доки чекатимемо з моря погоди? — наслідав білявий. — Пиши їм, Свириденко: Хлопці, братва! ангідрид вашу перекісь марганцю. Доки ви псуватимете шихту і наші нерви, которі вже не витримують! Ех, коли б я до них дорвався.

— Чуєш, як загинає... Зразу видать, що хлопець в технічному гуртку состоїть, — штовхає Калач Ступницьку.

— Вогонь хлопчина! — відповідає Тавя, і обличчя їй сяє гордою радістю.

— Товариші! до порядку! Я сьогодні ж скликаю бюро і обговоримо ваші пропозиції. Ми пошлемо листа криворізьким, донецьким та еленівським комсомольцям. Ми доведемо їм, що боротьба за шихту справа не лише нашого цеху. Шихта основа металургії. Якість її залежить від якості сировини, що поставляється нам з різних кінців республіки. У нашу боротьбу ми поволі втягнемо сотні тисяч комсомольців чорної металургії, ми дамо країні 100 відсотків доброякісного чавуну. Перші успіхи наші свідчать про те, що ми вміємо перемагати. Будемо битися далі! Для комсомолу немає слова — назад. Подвоїмо ж енергію, товариші! Покажемо, як більшовики беруть фортецю за фортецею!

— Покажемо!

— Нам що, ми можемо!

— То то ж!

А, коли розходилися з червоного кутка, до Свириденка підійшов низенький білявий каталь і просто сказав йому:

— Ми хочемо в комсомол! Приймаєш?

— Скільки вас? —

— Дев'ять хлопців, усі каталі. Во-о, народ! На великий палець з присипочкою. Ось на, читай. — Білявий витяг засмальцьованого аркуша паперу і дав Свириденкові.

У заяві згадувалися штурмові комсомольські ночі, перемоги комсомолу в боротьбі за шихту, напад японців на Манджурію, і нарешті, Харківський тракторний велетень, що цими днями почав давати трактори. Усе це закінчувалося тим, що дев'ять каталів не могли далі стояти осторонь від комсомолу і своїми підписами свідчили за тверде бажання стати до його лав.

У серці Свириденкові чарівна гармошка награвала якусь незвичну „сербіяночку“.

— Чудесно! — сказав він, згортаючи заяву. — Давно б отак!

Приходьте сьогодні увечорі на Бюро; будемо значить разом вступати!

— Пигаєш! — задержувато відповів білявий...

Товариші одностайно голоснули за те, щоб до Палацу Култури йти пішки.

Поперше кожному хотілося детальніше розпитати Романа про столичне життя і розповіди заводські новини, подруге стало дуже таки гарний осінній вечір. У намірному захопленні письменник Огава. Та як не радіти, коли він зустрів, нарешті головного героя свого роману і має змогу досхочу розпитувати Зарубного про його життя.

Письменник тут же перед усіма виголосив коротку, сильну промову, в якій урочисто поклявся наступну творчість відпустити використати в цьому місті. Воно йому страшенно подобалося.

— Це місто чавуну, сталі і меморіальних дошок, це місто, де кожний будинок, вулиця чи майдан були свідками боротьби за робітничу диктатуру. У цьому місті кожний ставить свій годинник по заводському гудку. Ну, як же не писати про це вод? — патетично закінчив він.

Роман Зарубний погис письменникову руку:

— Вірно, товаришу. Алеж ви почали про громадянську війну...

— Так, хоча ваші пригоди будуть лише початком великої епопеї.

— Гляди, щоб від твоєї епопеї читачі не „опупелі“ — зауважив Васяка Калач, виступаючи попереду поруч з Лізою.

— Я думаю, Васю, що від твоєї майбутньої гри в кіні гравці просто божеволітимуть, — дружньо пожартував Зарубний.

Потім серйозно запитав Таню:

— Чому ж він досі не в кінотехнікумі? Це ж його дівня мрія.

— У ньому переміг каталь, Романо. Коли був прийом, він відмовився від командировки. У цеху прорив, боротьба за шість годинних робочих ночей, ну й не зміг хлопець покинути заводу в такий напружений момент. А тепер? Тепер у нього свій кінотехнікум. На дому! Дивись як припадає до Лії.

— А вона страшенно збереглася, Таню. Лишилась майже такою, як і дванадцять років тому, — тихо сказав Роман Зарубний. — Між іншим, ви добре зробили, що влаштували її в театральну школу. Глянь, як їй до лиця скромний англійський костюм.

— Але який цікавий збіг обставин. Чи думав ти, Роман, що колись зустріти її в житті, після прощання в старий дев'ятнадцятого року? — спитала Таня.

— Ні! але хай це обмірковує Огава. Його спеціальність Фінанси, той, що „білий“ генерал зустрічається з своїм „ад'ютантом“ на радянському заводі і обоє не від кого не ховаються.

— Це, справді, несподівана розв'язка для моєї епопеї, — задоволено вигукнув Отава.

Трохи позачу йшли Свириденко, Захаров, Ротман, Яків Юрченко і Стоян. Вони голосно про щось сперечалися і до передніх долетіли тільки уривки басовитих фраз загоспу та поважноріччів Свириденкових. Коли повз із дзвоном і гуркотом пролітали до заводу трамваї—тоді людських голосів зовсім не було чути.

Роман, Тanya і Отава наздогнали передню пару.

— Ад'ютанте! — роблено суворо гукнув Зарубний.

— Слухаю, ваше прес-ство! — по-військовому виструнчилася Лія.

— Доручаю вам перевірити нотатки товариша Отави про зустрічі з вами пригоди! А то мій бойовий друг Пилип, він же загосп Захаров, міг неправильно інформувати письменника. Ви розумієте, „ад'ютанте?“.

— Так точно!

— Ідіть!

Васька Калач ще ніжніше взяв під руку дисциплінованого ад'ютанта.

Цього дзвінкого осіннього вечора йому, колишньому безпритульному, так багато хотілось сказати Лії. Адже вона тепер його близька і мила товаришка. Ярова виключили з партії, і вона негайно зник із заводу. Отже конкуренція з його боку відсутня. Правда іноді Отава довше ніж треба заглядає їй у вічі, але то, очевидно, звичайна письменницька цікавість. Може людина вивчає психологію героїні своєї клятої епопеї. До того ще додає цими днями виїздить до Харкова. Отже все складатиметься якнайкраще. Та хіба можна думати про Лію щось поганого, коли вона так ніжно турбується мною. Відтоді як замість конторської й машинки його омріяна Мері Пікфорд озброїлась важкими, багаточисельними вилами сортувальниці, — Васька Калач сдігнав від себе і всі сумніви і вагання. Приїзд Романів остаточно вирішив складнішу з проблем, а саме проблему окремої кімнати.

Та коли вчора увечері під час зустрічі Зарубного з Лією — Пилип Захаров довідався, що Лія врятувала його колишнього учня-брига з контррозвідки, він розчулився і зворушливим басом сказав:

— Добре, що я заздалегідь дряпанув з лап полковникових, щоб то довелось б мені денщиком бути при генералові і сидіти у епітеті поруч шофера. А тепер чорт із вами. Коли таке діло, в пух розіб'ється, а кімнату вам добуду. Живіть. Тільки щоб мені не вгадали розмалюваною в різні кольори вбиральні.

Васька Калач аж підстрибнув від радості, а Захаров прихильно розповів Романові про історію з Файновою вбиральною.

— Взагалі учорашня імпрізована вечірка у Тані з нагоди запрошеного приїзду не швидко забудеться, — думав Калач — так щиро і безмежно радіти можемо тільки ми, що за два місяці

боротьби вивели цех з прориву і сколихнули увесь завод. Да! знаменна вечірка. На ній же виявилось, що і Зарубний і Ротман працюють над проектами механізації катальської роботи. Оце я розумію. Не будемо значить надсаджуватися, як досі було. А Таня, це не дівчина, а сама мудрість. Вона не заспокоїлася, доки обидва, і Зарубний і Ротман, не дали обіцянки працювати над проектом разом і закінчити його ударними темпами. Молодця Танюша! Вона ніколи не забуває цеху.

Все це так піднесло Калача, що він вдесьте вже малює Лі прекрасні перспективи їхнього спільного життя й роботи.

На відповідь та тільки рідніше тулиться до Калача і стискає його дбелу спортсменську руку.

Коли підходили до яскраво освітленого монументального Палацу Культури, їх наздогнали Зарубний, Таня і Отава. Решта товаришів на чолі з розвалкуватим Пилипом Захаровим теж підтяглася до гурту.

Сірий фронтон Палацу уквітчано електрогаслами:

„Виконуймо шість вказівок вождя партії!“

„Всі бригади на госпрозрахунок!“

„Привіт героям—доменцям, що дійшли
стопроцентного виконання плану!“

Лія аж очі примружила від нечуваного досі великого почуття радості. Вона вперше відчула себе справжньою людиною для когось корисною і дорогою. Їй хотілося тут же біля входу до Палацу на очах у цілого шумливого натовпу робітників кинути на шию Тані, Романові, Отаві і всім і всім. Хотілося щоб усі, так як вона, тремтіли в надлюдському захваті.

Її піднесений стан помітив Отава.

— Ліз,—сказав він ніжно і мрійливо,—ви шматок щастя, і колись зітруться підшви і вашого великого серця!

— Ніколи, любий друже, ніколи! — блиснувши вогкими антрацитовими очима, заперечила Лія. — Я почуваю себе так, наче увесь світ лежить біля моїх ніг. Незнана досі сила розпирає моє серце, ви розумієте, друзі?

— Прекрасно розуміємо, дорогий адъютанте — сказав Зарубний. — Просто ви починаєте акліматизуватися в робітничому оточенні, і для вас це справді нове і захватне. — Між іншим, — звернувся він до Тані, — вона таки справді молодець, оця Лія. Учора запитав її: — може передати від вас привіт Громову. Я навішав йому до Депоу додаткові матеріали, отже є нагода сповістити його, де ви і що ви.

— Цікаво, як вона реагувала на твою пропозицію, мабуть просила не згадувати за неї? Так, Романо?

— Навпаки, Таню, вона зовсім просто й спокійно згодилася на мою пропозицію. І це добре. Я неодмінно через знайомих хлопців з Депоу передам йому листа про Лію. Його це більше приголомшить ніж арешт. А таких жаліти нема чого.

— Може ти правий, роби як хочеш,—тихо погодилася Ступницька.

У просторому розкішному вестибюлі клекотіли голоси, рухався багатоголовий натовп чоловіків, хлопців, дівчат, пахло різною фарбою і тютюновим димом.

Широкими мармуровими східцями вгору до залі посувалася густільна хвиляста лава святково настроєних людей.

Сьогодні свято ударного доменного цеху.

Останні три дні всі печі витопили пересічно сто відсотків залу.

Почалося з того, що комсомольці рушили в бій за шихту і протягом двох місяців мов леви штурмували прорив. Їх підтримував комсомол цілого заводу, старі кадровики, молоді студенти-практиканти на чолі з Ротманом і далекі бойові друзі з Бриворізьких рудень, Єленівських кар'єрів та Донецьких коксо-заводів.

Сьогодні доменний цех ударний.

Сьогодні комсомольці іменинники. Їхні молоді піднесені голоси лунають у залі звуками переможного марша.

І тоді заводська духова оркестра справді вдарила невмирущого марша буряної буденівської кінноти.

Серед численної президії, що розтанувалася під великими малиновими полотнищами прапорів, за довгим червоним столом багато знайомих облич.

Ротман, Свириденко, Дем'янов, Юровський, Мудрий, майстер Стоян і каталь Яків Юрченко.

До президії обрано було і редакторку газети, але вона лишлася сидіти в передніх лавах із Романом, Калачем та Лією.

Коли Юровський від імени заводууправи оглосив наслідки боротьби комсомолу за ударний цех, зала стрепенулася і відповіла директорові ударними оплесками.

— Бригади майстрів Стояна, Храпченка та Онищенка перші показали зразки більшовицької роботи. Слава їм—кращим пролетарям республіки!

Кидає в залю Юровський. Далі хвилину Юровський мовчить, однаково бо його слова загубилися б у клекоті тисячі сердець і моволястих долонь.

— Слава нашим комсомольцям доменного! — гримить далі директор. — Вони, почавши боротися за конкретну річ—шихту, зуміли сколихнути весь цех, і завод, і Кривий Ріг, і Єленівку, і Донбас!

— Слава-а-а! — організовано виривається з сотень молодих горлянок.

— За вміння організувати роботу, за більшовицькі темпи, за перевиконання планів—заводууправа ухвалила преміювати старих кадровиків-майстрів, Стояна, Храпченка та Онищенка...

— Слава-а-а! Сла-а-ва! Сла-а-ва!

— Каталів Якова Юрченка, Сидора Наливайка та комсомольця Василя Калача!

— Ура-а!

— Хай живе-е!

Заля гуде, двигтить у незбагненному надпориві.

Ступницька нахиляється до Романового вуха і з болем каже:

— А Храпченка немає. Лежить сердяга в лікарні. Жаль його!— Роман на знак згоди хитає головою і гупає в долоні всієї Калачеві, що червоніючи проступе до сцени.

А там уже перед столом президії вишикувалися всі премійовані. Вони почувають себе ніяково, ці дебелі робочі люди. Особливо це помітно по Наливайкові. Він зігнувся, вібгав голову в плечі, обличчя йому пашить, чи то від сорому за минуле чи від надмірної радості за сучасне і майбутнє.

Васька Калач уже оволодів собою. Він гордо випнув спортивні груди і мружить очі немов від сльоз електрики, а насправді він спостерігає в натовпі Лю. Присадикувавши Стояши широко розставив ноги, схилив голову і тихо всміхався з густого з просідю вуса.

Онищенко, високий і широкоплечий, наче тільки що зійшов з відомої картини Рєпіна „Запорожці“. Його пишні довгі вуса гордість бригади, двома кетягами спадають вниз.

Яків Юрченко чомусь взяв руку Калача і відставив ліву ногу наперед, ніби збираючись сходити зі сцени.

Коли слово забирає Мудрий, хтось у залі вигукує:

— Хай живе Комуністична Partія!

І через це Мудрий не може почати промову. Натомість він обертається до президії і разом з усією залєю плескає Свиріденкові, Дем'янову, Юровському, Калачеві.

— І бойовий лєнінський комсомол!—вихоплюється з перших рядів високий дівочий голос.

Знову заля вихрється й гуде.

Тоді несподівано загриміла оркестра, і оплески вшухли. Мудрий почав говорити.

— Доменний цех показав, як треба виконувати директиви партії. На сьогодні він дає 100% плану. Половина бригад перевелена на госпрозрахунок! Партколектив доменного показав зразки конкретного більшовицького керівництва. Кращі ударники йдуть до лав лєнінської партії. Але ми не можемо заспокоюватися! Країна двигтить у будівничому напруженні. З нашого чавуну ростуть міцні підмурки соціалізму. Дамо ж країні вдосталь чавуну. Отже за сталь, залізо— за світову революцію кличе вас борогися Комуністична Partія! Хай живе!..

— але Мудрому не дають скінчити. Проте він задоволено одходить до столу. Адже тисячі отих захоплених, широко роз-

тих очей, ота нестримна хвиля оплесків яскравіше за будь-які слова доповнюють його заклик.

З-за столу скромно підводиться Дем'янов з аркушиком паперу. Очевидно він щось прочитає. — Аркушик паперу інтригує, і тоді стає тихо.

Дем'янов одкашлюється, розгортає папірця і рівним урочистим голосом читає:

„Сьогодні на знак перемоги доменного цеху, на знак бойової готовності боротися за генеральну лінію партії проти маловірів, опортуністів, класового ворога — добюра партколективу доменного подали заяви про вступ до партії тридцять вісім старих кадровиків та до комсомолу вісімнадцять чоловіка.

Павза... Дем'янов терпляче чекає, доки вшухне заля і замовкне оркестра.

До партії подали заяви: майстер Іван Васильович Стоян — 32 роки виробничого стажу, десятник Петро Якимович Бурчак — 15 років, майстер Юхим Кіндратович Овищенко — 37 років, каталь Яків Юрченко, наймит, колгоспник, на заводі півтора роки, кращий ударник..., горновий... формувальник... вагар“... — виступає тридцять вісім та вісімнадцять прізвищ невеличкий на зріст сухорлявий Дем'янов.

В очах залі він виростає на гіганта: його устами говорить оркестра.

Коли Дем'янов повертається до столу, з передньої лави на виступ стрибає Роман Зарубний. Він без кашкета, низенький, в короткому склепаній і в'юнкий. З президії йому починають плескати. Він рвучко по-військовому обертається до залі, легеньке демісезонне пальто розхристується, і присутні бачать на грудях Зарубного орден Червоного Прапора. Музика похапливо грає.

Зарубний не чекає, доки заля вгамується. Він уже говорить ширше, вигукує гарячі слова, намагаючись перекрити гучним командирським голосом кулеметну тріскотняву долонь.

І нарешті голос злітає а-а під високу стелю:

— Ми ще зустрінемося з вами на військових фронтах. Але сьогодні хай перегуки пневматичних молотів на будівництві нових заводів нагадують нам про дні слави і перемог!

Сьогодні фронт у цехах, біля домен, на шахтах і руднях, у комунах і радіоспах!

Вперед, товариш!

— Аллур три хреста! — надривно кричить із залніх лав увесь залований майстер Храпченко, колишній комполку. Та голос його тоне у громах музики і оплесків.